

**Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής
Τμήμα Φωτογραφίας και Οπτικοακουστικών
Τεχνών**

**Προσωπικά γνωρίσματα της Πίστης:
ένα φωτογραφικό οδοιπορικό στα ξωκλήσια της Σκιάθου**

«Πτυχιακή Εργασία»

Ελισάβετ Δερβένη

AM 14049

Επιβλέπων: Βασίλειος Κάντας, ακαδημαϊκός υπότροφος

Αθήνα, Σεπτέμβριος 2021

Επιβλέπων καθηγητής και μέλος της εξεταστικής επιτροπής:

Βασίλειος Κάντας

Μέλος της εξεταστικής επιτροπής:

Πάνος Βαρδόπουλος

Μέλος της εξεταστικής επιτροπής:

Εύα Κατσαϊτη

Η κάτωθι υπογεγραμμένη Δερβένη Ελισάβετ του Βασιλείου με αριθμό μητρώου 51814049, φοιτήτρια του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής της Σχολής Εφαρμοσμένων Τεχνών και Πολιτισμού του Τμήματος Φωτογραφίας και Οπτικοακουστικών Τεχνών, δηλώνω υπεύθυνα ότι:

«Είμαι συγγραφέας αυτής της πτυχιακής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στην εργασία. Επίσης, οι όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε ακριβώς είτε παραφρασμένες, αναφέρονται στο σύνολό τους, με πλήρη αναφορά στους συγγραφείς, τον εκδοτικό οίκο ή το περιοδικό, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο. Επίσης, βεβαιώνω ότι αυτή η εργασία έχει συγγραφεί από μένα αποκλειστικά και αποτελεί προϊόν πνευματικής ιδιοκτησίας τόσο δικής μου, όσο και του Ιδρύματος. Παράβαση της ανωτέρω ακαδημαϊκής μου ευθύνης αποτελεί ουσιώδη λόγο για την ανάκληση του πτυχίου μου».

Η Δηλούσα

Ευχαριστίες

Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα Βασίλειο Κάντα, ακαδημαϊκό υπότροφο του τμήματος Φωτογραφίας και Οπτικοακουστικών Τεχνών, για την υποστήριξη και την ηθική συμπαράσταση που μου παρείχε καθ'όλη την διάρκεια της εκπόνησης της πτυχιακής. Για την πίστη που έδειξε στο έργο αυτό και σε μένα θα είμαι πάντα ευγνώμων.

Θα ήθελα, επίσης, να ευχαριστήσω την φίλη Γιώτα Κοσμίδου για την ανιδιοτελή και πολύτιμη βοήθειά της, χάρη στην οποία κατάφερε να ολοκληρωθεί η πτυχιακή εργασία και τον Χρήστο Φώτη, που στάθηκε δίπλα μου σε αυτό το ταξίδι.

Επιπλέον, θα ήθελα να εκφράσω την εκτίμησή μου στους φωτογράφους που ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμά μου και μίλησαν για τις εικόνες μου, αναδεικνύοντας την ομορφιά της συναδελφικής μάθησης.

Περίληψη

Η παρούσα εργασία με τίτλο *Προσωπικά Γνωρίσματα της πίστης: ένα φωτογραφικό οδοιπορικό στα ξωκλήσια της Σκιάθου* αποσκοπεί στην ανάδειξη της οικειοποίησης της πίστης μέσω της φωτογραφικής καταγραφής της χρήσης των εξωκκλησιών της Σκιάθου από τους επισκέπτες.

Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται μια αναφορά στα ξωκλήσια ως ζωντανό κομμάτι του τόπου, δίνοντας έμφαση στους πολιτιστικούς λόγους ανάλυσης του θέματος, ενώ αναφέρονται και οι προσωπικοί λόγοι επιλογής του. Στη συνέχεια, γίνεται ανάλυση των όρων φωτογραφικό ντοκουμέντο και κριτικός ρεαλισμός, καθώς λαμβάνονται υπόψη στη λήψη των εικόνων. Για τον λόγο αυτό, το δεύτερο κεφάλαιο εστιάζει στην ανάλυση τόσο των φωτογράφων που έχουν ασχοληθεί με το συγκεκριμένο ύφος αναπαράστασης όσο και εκείνων που καταπιάνονται με το θέμα των ιερών χώρων στην Ελλάδα. Στο τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας γίνεται η περιγραφή της μεθόδου λήψης, η αρχική και η τελική τοποθέτηση της φωτογραφικής πρακτικής¹ και συζητούνται οι φωτογραφίες τις οποίες το οδοιπορικό κατέστησε εφικτές.

1 Η φωτογραφική σειρά επιλέχθηκε μεταξύ τελειόφοιτων τμημάτων Φωτογραφίας διεθνώς και βρίσκεται αναρτημένη στο Graduate Showcase exhibition-2021 του PupilsSphere (<https://www.pupilsphere.co.uk/2021-exhibition>). Επίσης, στα portfolios του ArtsThread (<https://www.artsthread.com/portfolios/personal-faith-attributes-a-photo-based-travelogue-towards-little-chapels-of-skiathos-island/>)

Περιεχόμενα

I. Προσέγγιση του θέματος

1. Τα ξωκλήσια.....σελ. 6-7	σελ. 6-7
1.1 Αποτύπωση Πολιτισμού.....7-9	7-9
1.2 Οι Αγρυπνίες9	9
2. Από τους τουριστικούς καταλόγους στην οικειοποίηση9-10	9-10
3. Είδος φωτογραφικής πρακτικής: Ντοκουμέντο, Λαογραφία.....10-11	10-11
3.1. Ύφος Αναπαράστασης: κριτικός ρεαλισμός.....11-12	11-12

II. Αναφορές του θέματος

4. Παραδείγματα δημιουργικών πρακτικών κριτικού ρεαλισμού (<i>Troubled Land, Fish Story, We English</i>).....13-16	13-16
5. Παραδείγματα δημιουργικών πρακτικών που διαπραγματεύονται συναφές θέμα.....17	17
5.1 Άμεση καταγραφή (<i>Athos, Little Chapel Compositions, Τα καθολικά εξωκλήσια της Σύρας, Iconostasia και Byzance</i>).....17-21	17-21
5.2 Μη ρεαλιστική απεικόνιση (<i>Τάματα, Into Sanctum, Holiness</i>).....22-24	22-24

III. Περιγραφή της φωτογραφικής πρακτικής

6. Η αρχή, το υπερβατικό και η τελική τοποθέτηση.....25-28	25-28
7. Η οικειοποίηση του εξωκλησιού και τα προσωπικά γνωρίσματα της πίστης.....28-36	28-36
Βιβλιογραφία.....37-41	37-41
Παράρτημα 1 Χάρτης Οδοιπορικού.....42	42
Παράρτημα 2 Το οδοιπορικό. Παραδείγματα εικόνων.....43-45	43-45
Παράρτημα 3 Υποενότητα εικόνων που υλοποιήθηκαν την περίοδο του χρ. Ορθόδοξου Πάσχα, 2021.....46-47	46-47
Παράρτημα 4 Peer Review Request.....48-64	48-64
<i>In Quest of DIY Holy Grails</i>65-89	65-89

I. Προσέγγιση του θέματος

1. Τα ξωκλήσια

Πώς μπορεί κανείς να αναγνωρίσει την σημασία των εξωκκλησιών όταν αυτά, κρυμμένα στα πιο απόμερα μέρη, αλλάζουν συνεχώς μορφή;

Στην Ελλάδα τα ξωκλήσια είναι αμέτρητα. Κάποια είναι άγνωστο πότε ακριβώς χτίστηκαν ή από ποιόν, ενώ όλα είναι αφιερωμένα σε κάποιον συγκεκριμένο άγιο/αγία ή στην Παναγία και πιο σπάνια στον Χριστό. Περισσότερα από 50 ξωκλήσια βρίσκονται μόνο στο νησί της Σκιάθου, άλλα σε φανερά σημεία και άλλα σε πιο δυσπρόσιτα, απόκρυφα μέρη του νησιού. Κάποια δημιουργήθηκαν τον 15ο αιώνα ενώ άλλα χτίζονται ακόμα και σήμερα. Αν και τυπικά ανήκουν στην δικαιοδοσία των ενοριών, είναι άγραφη παράδοση του τόπου οι οικογένειες του νησιού να τα περιποιούνται και να τα προσέχουν. Κάτι τέτοιο τους φέρνει σε άμεση επαφή μαζί τους.

Μέσα από ένα φωτογραφικό οδοιπορικό που επιχειρείται στην πτυχιακή εργασία, επιδιώκεται η μελέτη του χαρακτήρα των εξωκκλησιών, πέρα από την επιφανειακή τουριστική ματιά, και το νησί της Σκιάθου λαμβάνεται υπόψη ως μελέτη περίπτωσης.

Καλά κρυμμένα μέσα στην πλούσια βλάστηση του νησιού, τα ξωκλήσια αυτά διατηρούν μια ιδιαίτερη σχέση τόσο με τον αυτόχθονο πληθυσμό όσο και με τους επισκέπτες του νησιού. Για τους ντόπιους αποτελεί ένα μέρος ιερό όπου μπορούν να προσευχηθούν ή να γιορτάσουν εκείνη την μία μέρα του χρόνου τον άγιο στον οποίο είναι ταγμένο το κάθε ξωκλήσι. Κατά τον ίδιο τρόπο, και οι τουρίστες δείχνουν τον ανάλογο σεβασμό στην πνευματικότητα ενός τέτοιου χώρου και το επισκέπτονται με ευλάβεια, είτε πρόκειται για αναζήτησή του λόγω τουριστικού ενδιαφέροντος είτε για να ξεκουραστούν έπειτα από μια μεγάλη πεζοπορία. Μέσα από αυτή την εργασία γίνεται προσπάθεια απεικόνισης των τρόπων με τους οποίους οι χώροι των μικρών εξωκκλησιών στην Ελλάδα και συγκεκριμένα της Σκιάθου, μεταμορφώνονται από τους επισκέπτες τους, φέρνοντας και τοποθετώντας αντικείμενα που δεν είναι ειδικά σχεδιασμένα για το χώρο, αντίθετα είναι γεμάτα από προσωπικές επιλογές αισθητικής, ιδιοσυγκρασίας, πεποίθησης. Αρθρώνεται οπτικά και συζητείται

λεκτικά, το πώς αιωρείται η θρησκευτική πίστη μεταξύ δογματικών κανόνων και προσωπικής πρακτικής. Με την προσωπική επιλογή του κάθε ατόμου να παρέμβει αυθαίρετα και αυτοβούλως μεταβάλλοντας αισθητικά τον ιερό αυτό χώρο, επιδιώκεται από τον ίδιο η οικειοποίηση αυτού του χώρου και κατ'επέκταση αυτού που αντιπροσωπεύει, εν προκειμένω το θείο.² Πέρα από θρησκευτικοί χώροι λατρείας, τα ξωκλήσια οικειοποιούνται με τέτοιο τρόπο που μπορεί κανείς να συναντήσει εκεί από τον απλό πιστό μέχρι την ολοήμερη σχολική εκδρομή ή μια παρέα εφήβων που απλώς διασκεδάζει με μουσική. Μέσα από αυτό το οδοιπορικό επιδιώκεται μια ανάλυση της χρήσης του εξωκλησιού από τους ανθρώπους και κατά συνέπεια ίσως ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονται την πίστη. Τα ξωκλήσια επιλέγονται λόγω αυτού του ιδιότυπου χαρακτήρα τους, που ξεφεύγει από τον τυπικό εκκλησιαστικό ναό, και αναζητούνται τα στοιχεία εκείνα που συντελούν ώστε ακόμη και σήμερα να θεωρούνται ζωντανό κομμάτι της πίστης του ανθρώπου. Η επιλογή της Σκιάθου και των εξωκλησιών της αποτελεί παράδειγμα του πως εκλαμβάνεται η πίστη όχι μόνο στο νησί αλλά και γενικότερα. Όταν άλλωστε κάτι είναι αυθεντικά προσωπικό ή τοπικό (στη συγκεκριμένη περίπτωση των κατοίκων της Σκιάθου), αποκτά τελικά οικουμενικό ενδιαφέρον³.

1.1 Αποτύπωση Πολιτισμού

Συχνά οι ερευνητές επικεντρώνονται στη θεσμική θρησκεία και στα επίσημα θεολογικά κείμενα. Αγνοώντας όμως τη μελέτη της λαϊκής έκφρασης της θρησκείας παραλείπονται βασικές γνώσεις για την πολυπλοκότητα και τη δημιουργικότητα της θρησκευτικής πρακτικής, για τους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι αναζητούν νόημα στη ζωή τους και δημιουργούν θρησκευτικούς κόσμους. Επιπρόσθετα, «η μελέτη της λαϊκής έκφρασης της θρησκείας βοηθά στην κατανόηση των σχέσεων που δημιουργούν και βιώνουν τα άτομα με τα ιερά και τα υπερφυσικά, είτε με την μνήμη των νεκρών, του Θεού ή των θεών»⁴.

Η πίστη και η θρησκεία αποτελεί βασικό κομμάτι του πολιτισμού του κάθε

2 «Το παράδοξο του όμορφου και του τρομακτικού στη θρησκεία είναι ότι δεν βλέπουν όλοι το ίδιο πράγμα» (μτφρ.) (Andres Serrano)Yeoh Peter, *The mystic lens, Glass*, 2016

3 (Frank zappa) Παπαϊωάννου, Ηρακλής, *Αττικού Αιγιαλού Αλληγορία*

4 Wojcik Daniel, *Spirits, Apparitions, and Traditions of Supernatural Photography*, σελ.131

λαού. Οι άνθρωποι ζουν μέσα από τον πολιτισμό, τους τροφοδοτεί και καθιστά δυνατή την μεταξύ τους επικοινωνία⁵. «Ο πολιτισμός είναι αυτός που ξεχωρίζει τον άνθρωπο από τα υπόλοιπα όντα. Ο πολιτισμός είναι το τεχνητό μέρος του περιβάλλοντος, αυτό που φτιάχτηκε από τον άνθρωπο»⁶.

Ανθρωπολογικά, οι φωτογραφίες αποτυπώνουν τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι, η κουλτούρα τους και το τοπίο υπήρχαν τη δεδομένη στιγμή. Μπορούν να έχουν τη μορφή ντοκουμέντου ή να αποτελούν καλλιτεχνική έκφραση, αλλά καταγράφουν και διατηρούν τα στοιχεία πολιτισμού⁷.⁸

Μέσα από την εκπόνηση αυτής της εργασίας επιχειρείται η διερεύνηση των ορίων και της λειτουργίας της φωτογραφίας ντοκουμέντου. Στη συγκεκριμένη φωτογράφιση των εξωκλησιών, αυτά αποτυπώνονται με τέτοιο τρόπο ώστε να διατηρηθούν στο χρόνο τα στοιχεία πολιτισμού που φέρουν. Σκοπός είναι να χρησιμοποιηθεί η φωτογραφική εικόνα ώστε να τονιστεί η σημασία τους, η δική τους πραγματικότητα.⁹

Όπως προαναφέρθηκε, μέσα από τη φωτογραφία ντοκουμέντου μπορεί κανείς να μάθει για τη ζωή. «Πώς ζουν, εργάζονται και παίζουν οι άνθρωποι, τις κοινωνικές δομές και τους θεσμούς τους, το περιβάλλον τους»¹⁰. Με βάση τα παραπάνω, η χρήση της φωτογραφίας σε αυτό το οδοιπορικό συμβάλει στην αναζήτηση των στοιχείων που καθιστούν τα ξωκλήσια μέρος του πολιτισμού και κατ'επέκταση της πίστης του ανθρώπου. Η πρόκληση έγκειται στην αποκάλυψη του χαρακτήρα τους ή έστω των χαρακτηριστικών που τα διέπουν. Η χρήση της φωτογραφικής απεικόνισης γίνεται το ερέθισμα για μια πληρέστερη κατανόηση του θέματος, και όχι μόνο για χάρη μιας καταγραφικής οπτικά κάλυψής του.

Φαίνεται ότι τα μονοπάτια προς αυτά τα ξωκλήσια, καθώς και τα αντικείμενα

5 «Ζούμε μέσω του πολιτισμού (we live off culture...)» O'Callaghan Paul, *Cultural Challenges to faith*, σελ.25

6 (Herskovits) O'Callaghan P., σελ.26

7 (Berger) Hunt B. William, *Documentary photography and applied anthropology*, σελ.67

8 Αξίζει να αναφερθεί πως οι φωτογραφίες άσχετα από το αν απεικονίζουν ιστορικά γεγονότα, μπορούν να γίνουν οι ίδιες ιστορικά σημαντικές καθώς περνά ο χρόνος και οι πολιτισμοί αλλάζουν (Tagg John, *Evidence, truth and order photographic records and the growth of the state*, σελ.310)

9 «Οι εικόνες δημιουργούνται και συλλέγονται, διατηρούνται και μελετώνται ώστε οι σημερινές και οι μελλοντικές γενιές να κατανοήσουν το παρελθόν...»(μτφρ.) (Rothstein) Hunt B. W., *Documentary photography and applied anthropology*, σελ.70

10 (Rothstein) Hunt B. W., *Documentary photography and applied anthropology*, σελ.67

που απεικονίζονται στο πρακτικό μέρος της πτυχιακής αυτής έχουν μια δική τους χρονική διάσταση, βρίσκονται εκεί καιρό τώρα και θα παραμείνουν εκεί πολύ μετά την φωτογραφική αυτή καταγραφή τους.

1.2. Οι Αγρυπνίες

Έχοντας μεγαλώσει στο νησί, έχω περάσει αμέτρητες καλοκαιρινές νύχτες της παιδικής μου ηλικίας στις αγρυπνίες που συμβαίνουν σε αυτά τα ξωκλήσια, όπως άλλωστε τα περισσότερα παιδιά της Σκιάθου. Πλέον, χρόνια αργότερα από εκείνα τα καλοκαιρινά βράδια των παιδικών χρόνων επιστρέφω να τα επανεξετάσω, απαλλαγμένη από το αθώο παιδικό βλέμμα, προσπαθώντας να τα επαναπροσδιορίσω. Με αφορμή την άποψη της Sontag για την απόκτηση του ελέγχου του χώρου μέσω της φωτογραφικής πράξης¹¹ έτσι και εγώ με τη σειρά μου οικειοποιούμαι τους χώρους αυτούς μέσω της φωτογραφικής τους καταγραφής. Αναζητώ το νόημα πίσω από τα σύμβολα σε αυτά, αναθεωρώ τις αναμνήσεις μου, μελετώντας το νόημα του Θεού.

2. Από τους τουριστικούς καταλόγους στην οικειοποίηση

Τα ξωκλήσια έχουν αποτελέσει αντικείμενο μελέτης για πολλούς ερευνητές. Συνήθως αποτελούν αντικείμενο στοχασμού για την αρχιτεκτονική τους ή για την ιστορική τους σημασία κατά την περίοδο των Βυζαντινών χρόνων¹². Όσον αφορά το πεδίο της φωτογραφικής πρακτικής, η προσέγγισή τους συνήθως έγκειται στην ρεπορταζιακή καταγραφή των θρησκευτικών τελετών ή συγκροτεί εικόνες αποστασιοποιημένες από οποιαδήποτε σύνδεση με το Ιερό, την Πίστη και το Θείο. Τα ξωκλήσια της Σκιάθου, συναντώνται επίσης σε πολλά ιστορικά κείμενα ή βιβλία αφιερωμένα στον τρόπο ζωής της νήσου. Ωστόσο η καταγραφή τους έχει αποτυπωθεί μόνο για την εξυπηρέτηση τουριστικών καταλόγων. Μία απρόσωπη προσέγγιση, με αλφαβητική

11 «Το να φωτογραφίζεις είναι να οικειοποιείσαι (appropriate) αυτό που φωτογραφίζεται» (μτφρ.) (Sontag, 1977) Βάσει την άποψη του Garlick, η Sontag ισχυρίζεται ότι οι τουρίστες χρησιμοποιούν την κάμερα ως μέσο ελέγχου των χώρων που επισκέπτονται και ότι αυτή η πράξη ανακουφίζει από το αίσθημα άγχους, που προκύπτει από την παρουσία τους σε μια άγνωστη κατάσταση. Ωστόσο, την ίδια στιγμή, η φωτογραφική πράξη εισάγει και το στοιχείο της αποστασιοποίησης από την εξωτερική κατάσταση. (Garlick Steve, *Revealing the Unseen*, σελ.291)

12 Παραδείγματα αποτελούν τα βιβλία του Φραγκούλα Ν. Ι., Ρήγα Γεώργιου, Αλεξίου Δημ. Αλέξη και άλλων, ενώ πιο σύγχρονα της Κουρκούμπας Δ. Κ.

κατηγοριοποίηση, χωρίς κάποια αναφορά στον ιδιότυπο χαρακτήρα τους. Μεγάλη εξαίρεση αποτελούν τα διηγήματα του Παπαδιαμάντη, ο οποίος σκιαγραφεί τη σημασία που έχουν τα ξωκλήσια στην ζωή των ντόπιων.¹³

Αντίθετα, στην καταγραφή τους μέσα από αυτό το οδοιπορικό επιχειρείται η αποτύπωση της οικειοποίησης του επισκέπτη των χώρων αυτών και η αναζήτηση της κατάστασής τους, που τα διέπει λόγω της ανθρώπινης παρέμβασης αλλά και εκείνη που αυτά επιφέρουν στον επισκέπτη τους.

3. Είδος φωτογραφικής πρακτικής: Ντοκουμέντο, Λαογραφία

«Η φωτογραφία είναι ένα προϊόν συμβιβασμού μεταξύ της εξωτερικής πραγματικότητας και της επιλογής του φωτογράφου στον τρόπο αποτύπωσής της»¹⁴. Η παρούσα εργασία υιοθετεί αυτή την άποψη για το φωτογραφικό μέσο και έχει ως στόχο να αναδείξει την πρωταρχική φύση και σημασία της φωτογραφίας: να αποτυπώσει τον κόσμο όσο πλησιέστερα στην ορατή πραγματικότητα με σκοπό την μελλοντική της χρήση.

Ο όρος της φωτογραφίας ντοκουμέντου συνήθως αναφέρεται στην «τέχνη που συλλαμβάνει μια πραγματική στιγμή, μεταδίδοντας ένα μήνυμα για τον κόσμο...Το ντοκουμέντο εμβαθύνει στην αλήθεια κάποιου συνεχιζόμενου ζητήματος»¹⁵. Σε αντίθεση με το φωτορεπορτάζ, το οποίο επικεντρώνεται επιφανειακά μόνο στα γεγονότα έκτακτων ειδήσεων¹⁶. Με λίγα λόγια, στη φωτογραφία ντοκουμέντου, αυτό που συμβαίνει είναι ότι «Ο Κόσμος δίνει. Ο φωτογράφος παίρνει. Ο φωτογράφος δίνει»¹⁷. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι ο φωτογράφος παίρνει έτσι το ρόλο του λαογράφου όπως αυτός ειπώθηκε από

13 «Κι ἐγὼ –Ἄη μου Γιώργη– ὅταν ἤμην παιδίον, ἔπαιζα ἐγγὺς τοῦ πενιχροῦ ἀλλ' εὐώδους ναΐσκου σου παρὰ τὴν θῖνα τῆς θαλάσσης, ὅπου οὐδὲν πλοῖον δύναται νὰ καθελκυσθῆ ἐκ τοῦ ναυπηγείου ἢ νὰ ἐκπλεύσῃ ἐκ τοῦ λιμένος, χωρὶς νὰ κλίνη τὴν πρῶραν πρὸς τὸν ναΐσκον σου νὰ προσκυνήσῃ, ὅπου οἱ στάχυες ριπιζόμενοι ὑπὸ βορεινῆς ριπῆς κλίνουσιν ὅλας τὰς κορυφὰς περιβάλλοντες ὀλόγυρα τὸν ἱερὸ ναόν σου, ὡς ἰκέται ἐπαιτούντες τὰς εὐλογίας σου, καὶ ὅπου πελώρια ἢ γηραιὰ ἐλαία νεύει τοὺς κλῶνας πρὸς τὴν γῆν, μὴ τολμῶσα ν' ἀνατείνῃ πρὸς τὴν ἱερὰν στέγην, ὅπου ἐπισκιάζει ἡ χάρις σου».

Παπαδιαμάντης Ἀλεξανδρὸς, *Αἶ μου Γιώργη*, εφημερίδα Ἀκρόπολις, 1892

14 (Arnheim) Weinstein A.Michael, *Photographic Realism as a Moral Practice*, σελ.178

15 Ορισμός της φωτογραφίας ντοκουμέντου όπως αναφέρεται στο γλωσσάρι του *National Galleries of Scotland* (<https://www.nationalgalleries.org/art-and-artists/glossary-terms/documentary-photography>)

16 «Το ντοκουμέντο δεν ήταν δημοσιογραφικό...δεν βασιζόταν στην φευγαλέα επιφάνεια της ζωής, αλλά στις υποκείμενες αλήθειες της» (μτφρ.) Cousins Marc, *The aesthetics of documentary* (<https://www.tate.org.uk/tate-etc/issue-6-spring-2006/aesthetics-documentary>)

17 Weinstein, M. A., σελ.184

τον Πολίτη (1909): «Ο λαός μιλούσε και δρούσε και ο λαογράφος μετέγγραφε και περιέγραφε ό,τι γινόταν»¹⁸.

Βασισμένο σε αυτήν την ιδέα και προσέγγιση της φωτογραφίας έχει πραγματοποιηθεί το οδοιπορικό στα ξωκλήσια και οι λήψεις των εικόνων. «Η φωτογραφία ντοκουμέντου» άλλωστε «δεν προσπαθεί να κατευθύνει την πραγματικότητα, αλλά επιδιώκει να αφήσει την πραγματικότητα να κατευθύνει τον φωτογράφο»¹⁹. Η σημασία τέτοιων φωτογραφιών έγκειται στο ότι ο δημιουργός τους δεν επιβάλλεται στο πρωταρχικό υλικό, αντιθέτως έχει πλήρη εμπιστοσύνη στη ζωή που θα εμφανιστεί μπροστά του και που θα τον ανταμείψει με αξιοθαύμαστα γεγονότα και χαρακτήρες.

3.1 Ύψος Αναπαράστασης: κριτικός ρεαλισμός

Η έννοια του ρεαλισμού (ανεξάρτητα αν είναι φωτογραφικός) έγκειται στην άποψη ότι «ένα μέρος της πραγματικότητας είναι αντικειμενικό, δηλαδή υπάρχει ανεξάρτητα από αυτό που πιστεύουμε, νιώθουμε ή ευελπιστούμε»²⁰.

Η ανάλυση του Weinstein για τον φωτογραφικό ρεαλισμό, όπως αυτή παρουσιάζεται στο κείμενό του *Photographic Realism as Moral Practice* υιοθετείται και στην παρούσα εργασία. Σύμφωνα με αυτήν την άποψη η τέχνη της ρεαλιστικής φωτογραφίας συνθέτει τον αγώνα για καλλιτεχνική έκφραση και την υποταγή στους εξωτερικούς παράγοντες σε μία ηθική πράξη. Αυτή η ηθική δομή της ρεαλιστικής πρακτικής ορίζει τις φωτογραφίες ως μία σύμπραξη μεταξύ της εξωτερικής πραγματικότητας και του δημιουργικού νου του ανθρώπου σε ένα κοινό σημείο όπου άνθρωπος και κόσμος, συναντώνται ως ισάξιες δυνάμεις, συμβάλλοντας ο καθένας διαφορετικά. Ο φωτογράφος προσπαθεί να αντιπροσωπεύσει σημαντικές πτυχές της φυσικής πραγματικότητας χωρίς να προσπαθεί να υπερισχύσει αυτής της πραγματικότητας, έτσι ώστε το πρωταρχικό υλικό στο οποίο εστιάζει να παραμένει ακέραιο και ειλικρινές. Έτσι, ο σεβασμός για το μέσο στις πρακτικές της ρεαλιστικής φωτογραφίας αφορά την ανεξαρτησία του θέματος, καθώς και τον σεβασμό για την αυτόνομη δημιουργικότητα του φωτογράφου. Η σωστή

18 Cowan K. Jane, *Folk Truth*, σελ.246

19 Cousins Mark, *The aesthetics of documentary*

20 Morais Ines, *Aesthetic Realism*, σελ.3

ισορροπία μεταξύ της εξωτερικής αντικειμενικότητας και της υποκειμενικής φαντασίας σημαίνει ότι το τελευταίο δεν πρέπει να ξεπεράσει το πρώτο, ούτε το πρώτο να μείνει ανεπηρέαστο από το δεύτερο.²¹

Από την άλλη πλευρά, ο κριτικός ρεαλισμός είναι μια πρακτική, μια ερευνητική μέθοδος μάλλον, παρά ένα καλλιτεχνικό ύφος. Είναι «ένας τρόπος να κατανοήσουμε την κοινωνική πραγματικότητα μέσα από μια κριτική ματιά»²². «Ο κριτικός ρεαλισμός είναι ένας κλάδος της φιλοσοφίας που κάνει διάκριση μεταξύ του “πραγματικού” κόσμου και του κόσμου που μπορεί να παρατηρηθεί (observable world). Το πραγματικό δεν μπορεί να παρατηρηθεί και να υπάρξει ανεξάρτητο από τις ανθρώπινες αντιλήψεις, θεωρίες και κατασκευές. Ο κόσμος, όπως γνωρίζουμε και κατανοούμε, κατασκευάζεται από την οπτική και τις εμπειρίες μας, μέσα από αυτό που είναι παρατηρήσιμο»²³.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, μέσα από αυτή την εργασία επιχειρείται να γίνει μια σειρά φωτογραφιών ντοκουμέντου δίνοντας έμφαση στην προσέγγιση του κριτικού ρεαλισμού. Η υιοθέτηση της συγκεκριμένης προσέγγισης έγινε μετά και από τη μελέτη άλλων φωτογραφικών εργασιών οι οποίες έχουν καταπιαστεί τόσο με το ντοκουμέντο και τη “ρεαλιστική απεικόνιση” όσο και με τη “μη ρεαλιστική απεικόνιση”. Το ύφος αναπαράστασης του κριτικού ρεαλισμού στην συγκεκριμένη σειρά λαμβάνει χώρα μέσα από το περιεχόμενο των τελικών εικόνων, το οποίο παρουσιάζει την οικειοποίηση της πίστης, μέσα από γωνίες λήψης άμεσου και στιγμιотυπικού χαρακτήρα και βάση φυσικού φωτισμού. Το οδοιπορικό αντίστοιχα καταγράφεται ως ντοκουμέντο.

21 Ας αναφερθεί πως «οι φωτογραφίες τελικά όσο και να θέλει να πιστέψει κανείς σε αυτές δεν είναι η αλήθεια. Οποιαδήποτε αναπαράσταση, ακόμη και φωτογραφική, κατασκευάζει μόνο μια εικόνα-ιδέα του πραγματικού. Δεν καταφέρνει να το αιχμαλωτίσει...Μια φωτογραφία των πυραμίδων αποτελεί μια εικόνα-ιδέα των πυραμίδων. Δεν είναι οι ίδιες οι πυραμίδες» (μτφρ.) Kember Sarah, *The shadow of the object*, σελ.370. Έτσι θα μπορούσε κανείς να πει πως «ο ρεαλισμός δεν είναι ποτέ απλά μιμητικός, αλλά μάλλον παραγωγικός, γιατί εφευρίσκει νέους τρόπους παρουσίασης του κόσμου» (μτφρ.)(Baetens) Lee Rachel, *Allan Sekula: Photography Against Illusion and Towards Critical Realism*, σελ.7

22 Gelder Van Hilde & Baetens Jan, *A note to critical realism today*, σελ.387

23 Ορισμός του κριτικού ρεαλισμού όπως αναφέρεται στο site του *University of Warwick* (<https://warwick.ac.uk/fac/soc/ces/research/current/socialtheory/maps/criticalrealism>)

II. Αναφορές του θέματος

4. Παραδείγματα δημιουργικών πρακτικών κριτικού ρεαλισμού

Troubled Land, Fish Story, We English

Εικόνα 1: Paul Graham, *Army Stop + Search, Warrenpoint*, από τη σειρά *Troubled land*

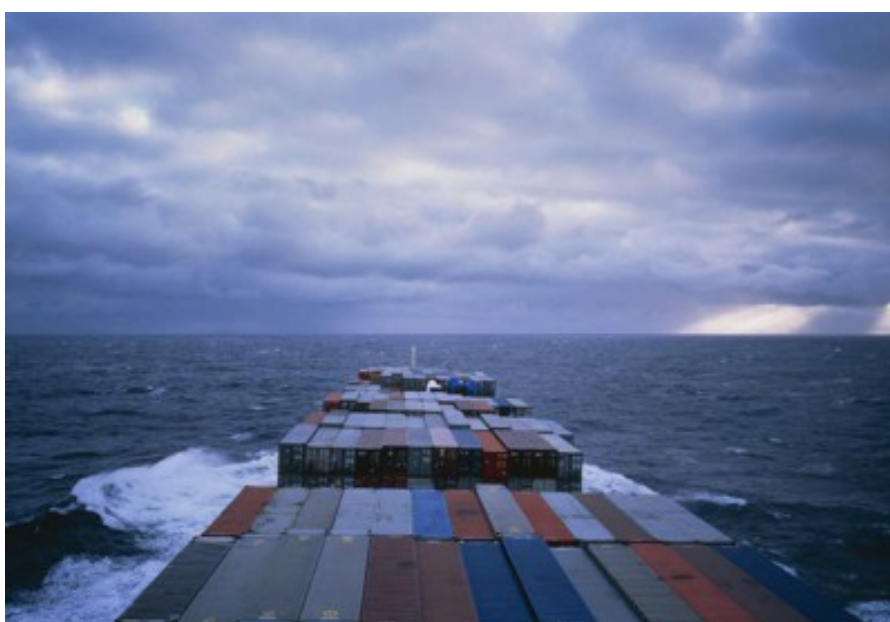
Ο **Paul Graham** είναι ένας από τους πρώτους Βρετανούς που έκανε φωτογραφία ντοκουμέντου με χρώμα²⁴. Η πρώτη μεγάλη σειρά φωτογραφιών του, που έγινε το 1981-2 κατά μήκος του αυτοκινητόδρομου A1 στην Αγγλία, και που αργότερα δημοσιεύτηκε ως *A1 the Great North Road*, αποτύπωσε την Αγγλία στην εποχή της ανάπτυξης των βιομηχανικών υπηρεσιών. Το χρώμα τον βοήθησε να αποτυπώσει την πραγματικότητα όπως αυτή ήταν και «έκανε την ανάγνωση των εικόνων του πιο βαθιά ως προς την σκληρότητα του θέματος που διαπραγματευόταν»²⁵. Η χρήση του χρώματος λειτούργησε με τον ίδιο τρόπο και στη σειρά *Troubled Land*, που δημοσιεύθηκε ένα χρόνο αργότερα. Ο Graham ωστόσο χρησιμοποίησε μια διαφορετική προσέγγιση για να εξετάσει την πολιτική κατάσταση στη Βόρεια Ιρλανδία. Επέλεξε πιο γενικές λήψεις στις οποίες οι συγκρούσεις της καθημερινότητας κρύβονταν πίσω από τις φαινομενικά αδιάφορες λεπτομέρειες. Λεπτομέρειες που με την πρώτη ανάγνωση των εικόνων δεν είχαν κάποια σημασία, αλλά παρέμεναν φορείς

24 Jobey Liz, In Focus photography, *The guardian*

25 Jobey L.

μεγαλύτερων ιδεών²⁶. Για παράδειγμα στην εικόνα 1 η ιδέα της καθημερινής σύγκρουσης βρίσκεται κρυμμένη στο ελικόπτερο, το οποίο έχει καταγραφεί σε τόσο μικρό μέγεθος, σχεδόν μη παρατηρήσιμο στον χώρο.

Ο **Allan Sekula** χρόνια αργότερα ακολουθεί την αισθητική του Graham, χρησιμοποιώντας την κάμερα ως μέσο ανάδειξης κοινωνικών ζητημάτων. Στη φωτογραφική σειρά *Fish Story*, που δημοσιεύτηκε το 1995, καταπιάνεται με το θέμα της βιομηχανίας της αλιείας και της εργασίας στον σύγχρονο κόσμο γενικότερα. «Ένα θέμα ξεπερασμένο για την εποχή και καλλιτεχνικά αδύναμο φαινομενικά... Αποδίδει έτσι μια πράξη κριτικής στην τέχνη, επανεμφανίζοντας ταυτόχρονα τον κριτικό ρεαλισμό, όπως αυτός είχε οριστεί εξ αρχής τον 18ο αιώνα: Ρεαλισμός σημαίνει κοινωνική κριτική και σάτιρα»²⁷. Το εμπορικό πλοίο για παράδειγμα (εικόνα 2) αντανακλά την έκταση που έχει λάβει η βιομηχανία της αλιείας. Δεν αποτελεί απλώς το σημείο από όπου τραβήχτηκε η φωτογραφία σε ένα ειδυλλιακό τοπίο. Για τον ίδιο «είναι λάθος το κοινωνικό ντοκουμέντο να ταυτίζεται με τον ρεαλισμό»²⁸.

Εικόνα 2: Allan Sekula, *Panorama-Mid-Atlantic*, από τη σειρά *Fish Story*

26 Μαρκίδου Αναστασία, *Φωτογραφία: Κριτικές Αναγνώσεις*, σελ.183

27 Gelder V. H. & Baetens J., *A note to critical realism today*, σελ.387

28 Μαρκίδου Α., *Φωτογραφία: Κριτικές Αναγνώσεις*, σελ.175

Ο **Simon Roberts** στη φωτογραφική σειρά *We English* (2007-8) αποτυπώνει το τι σημαίνει να είσαι Άγγλος μέσα από την καταγραφή κοινοτοπων χόμπι και καθημερινών δραστηριοτήτων, ενώ ο τίτλος που χρησιμοποιεί δηλώνει πως ο ίδιος ο φωτογράφος καθώς και το θέμα του αποτελούν μέρος της πράξης αυτής. Μέσα από ανοιχτής γωνίας λήψεις και με τη χρήση χρώματος, «με μια ήπια μορφή σάτιρας του στυλ του Martin Parr»²⁹, καταγράφει τους Άγγλους στον ελεύθερό τους χρόνο, «διερευνώντας τα θέματα της ταυτότητας, της μνήμης και της ιδιοκτησίας»³⁰. Στο έργο αυτό φανερώνεται η βαθιά σχέση τους με τον τόπο, μέσα από τον τρόπο που διαφορετικές κοινωνικές ομάδες επιδιώκουν να "αποικίσουν" τους κοινόχρηστους δημόσιους χώρου^{31, 32}

Εικόνα 3: Simon Roberts, *Malvern Hills, Worcestershire*
από τη σειρά *We English*

29 Aletti Vince, *The New Yorker*

30 Roberts Simon για τη σειρά *We English* (<https://www.simoncroberts.com/work/we-english/>)

31 «...οι έννοιες της εθνικότητας και της πεμπουσίας της Αγγλίας δοκιμάζονται καθώς διάφορες κοινωνικές ομάδες προσπαθούν να αποικίσουν (colonise) τους κοινόχρηστους δημόσιους χώρους» Roberts S., για τη σειρά *We English*

32 «...για να εμφανιστεί ο κριτικός ρεαλισμός σε μια φωτογραφική σειρά απαιτείται η χρήση κειμένου και λεπτομερής έρευνας...Για να είμαι ειλικρινής στη σειρά *We English* δεν έχω εξετάσει τον κριτικό ρεαλισμό. Μόνο στο commentary προσφέρω ένα σύντομο σχολιασμό για μερικές από τις φωτογραφίες, ώστε να δώσω στον θεατή την ευκαιρία να διαβάσει τα τοπία από ιστορική και πολιτιστική σκοπιά» (μτφρ.) Roberts Simon, προσωπική επικοινωνία 17/9/2021

Η κριτική τοποθέτηση και η ρεαλιστική απεικόνιση των παραπάνω φωτογραφικών σειρών, καθώς και το αισθητικό αποτέλεσμά τους, τις έχουν κάνει αξιοπρόσεκτες στο χώρο της σύγχρονης φωτογραφίας ντοκουμέντου. Ακόμα και αν πραγματεύονται διαφορετικά θέματα, παρουσιάζουν μεταξύ τους επιπλέον κοινά χαρακτηριστικά τα οποία λαμβάνονται υπόψη κατά τη διάρκεια της λήψης των εικόνων του παρόντος οδοιπορικού. Η χρήση της μετωνυμίας του Graham γίνεται εμφανής στις φωτογραφίες των εξωκκλησιών μέσα από την αποτύπωση αντικειμένων που ίσως φέρουν την λαϊκή κουλτούρα ή ακόμα και την οικονομική κατάσταση του τόπου της Σκιάθου ή και της Ελλάδας. Η επιρροή του Sekula, πέρα από την προσέγγιση του κριτικού ρεαλισμού, διακρίνεται και στην λήψη διαφορετικών πλάνων. Το οδοιπορικό για παράδειγμα αποτελείται από γενικά πλάνα των μονοπατιών και κοντινά των αντικειμένων των πιστών. Τέλος, η αποτύπωση του τρόπου ύπαρξης ενός ολόκληρου λαού στο έργο του Roberts θα μπορούσε να ταυτιστεί με την οικειοποίηση των εξωκκλησιών, που ενώ είναι προσωπική, αντιπροσωπεύει την συλλογική αντίληψη περί θρησκευτικής πίστης. Άλλα κοινά χαρακτηριστικά μεταξύ των φωτογραφικών σειρών και του οδοιπορικού είναι η πιστή χρήση του χρώματος, το ανοιχτό κάδρο, ο μεγάλος αριθμός διαφράγματος και η έλλειψη αποφασιστικής στιγμής.³³

33 «Αποφασιστική στιγμή (decisive moment): μια σκηνή σταματά και απεικονίζεται στο υψηλότερο σημείο οπτικού δράματος (μτφρ.) (Richin) Kember Sarah, *The shadow of the object*, σελ.372. Η Charlotte Cotton θεωρεί πως οι φωτογράφοι της σύγχρονης τέχνης έχουν λάβει μια αντιρεπορταζιακή θέση. Η θέση αυτή επιβραδύνει την δημιουργία των εικόνων, αποφεύγοντας τις σκηνές δράσης, ενώ οι λήψεις της γίνονται μετά την αποφασιστική στιγμή. Με αυτόν τον τρόπο οι φωτογράφοι επιλέγουν να αναπαραστήσουν αυτό που έχει μείνει πίσω. (Cotton, C. *The Photograph as contemporary art*, σελ.167)

5. Παραδείγματα δημιουργικών πρακτικών που διαπραγματεύονται συναφές θέμα

Για την κατανόηση της παρούσας εργασίας κρίνεται σκόπιμο να μελετηθούν ενόητες φωτογραφικών εικόνων οι οποίες καταπιάνονται με το θέμα της πίστης όπως αυτή εμφανίζεται σε θρησκευτικούς χώρους. Γι' αυτό το σκοπό, αναφέρονται παρακάτω κάποια παραδείγματα σειρών με κύριο θέμα τα ξωκλήσια σε άλλα μέρη της Ελλάδας, ενώ στη συνέχεια παρατίθενται έργα φωτογράφων οι οποίοι προσεγγίζουν το θέμα της πνευματικότητας και της προσφοράς των πιστών με μια πιο προσωπική ματιά, μη ρεαλιστικής απεικόνισης.³⁴

5.1 Άμεση καταγραφή

Athos, Little Chapel Compositions, Τα καθολικά εξωκλήσια της Σύρας, Iconostasia και Byzance

Ο Στράτος Καλαφάτης στη φωτογραφική σειρά *Athos: Colors of Faith* (2008-2013) καταγράφει τα μοναστήρια του Αγίου Όρους, τα οποία επισκέπτεται αρκετές φορές. Ανάμεσα στις εικόνες του υπάρχουν πορτρέτα, χώροι, τοπία και λεπτομέρειες που μαρτυρούν την έκφραση της πίστης και τη ζωή του τόπου- το που ζουν οι μοναχοί και οι επισκέπτες, πως νηστεύουν, τις ασχολίες τους.³⁵ «Το βλέμμα του δεν φιλτράρει τίποτα, δεν επικρίνει ή

³⁴ Η αναγνώριση και καταγραφή της προσωπικής θρησκευτικής έκφρασης φαίνεται έντονα στις εργασίες *Μικρές Εκκλησίες* του Νίκου Παναγιωτόπουλου και *Wor(th)ship* του Τάσου Βρεπτού. Στις δύο αυτές ενόητες καταγράφεται η μετατροπή αδιάφορων χώρων σε λατρευτικούς και η οικειοποίησή τους λόγω της ανάγκης των πιστών για θρησκευτική έκφραση. Πολλά είναι επίσης τα συλλογικά έργα που παρουσιάζουν ντοκουμέντα θρησκευτικής πρακτικής σε διάφορα μέρη με σκοπό την παγκόσμια αντίληψη περί πνευματικότητας. Παραδείγματα τέτοιων φωτογραφικών δουλειών που μελετήθηκαν για την κατανόηση του θέματος της πτυχιακής είναι 1. *Το πνεύμα της Θρησκείας* που δημοσιεύθηκε από το φωτογραφικό εργαστήριο Σκοπέλου και παρουσιάζει τις διαφορετικές προσεγγίσεις τόσο στο θέμα της θρησκείας όσο και στη χρήση του φωτογραφικού μέσου. 2. *To Sacred. The experience of Beyond* που δημοσιεύθηκε στο *Urbanautica: Journal of visual anthropology and cultural landscapes* και στοχεύει στην ανάδειξη των μορφών, των εννοιών και των τρόπων της ιερής εμπειρίας (sacred experience). 3. *To A imagem incomum: a fotografia dos atos de fé no Brasil* που εκτέθηκε στο *Symposium on Popular Religion and Visual Culture in Brazil* και που παρουσιάζει το θρησκευτικό αίσθημα μέσα από την καταγραφή των πιστών και των λατρευτικών αντικειμένων στην Βραζιλία. Παρ' όλα αυτά, στο βασικό σκέλος της εργασίας επιλέχθηκε να μην συζητηθούν οι παραπάνω δουλειές αλλά άλλες που καταπιάνονται με τον θρησκευτικό χώρο συγκεκριμένα στην Ελλάδα και που είχαν την μεγαλύτερη επιρροή στην τελική φωτογραφική εργασία *In Quest of DIY Holy Grails*.

³⁵ «Η εργασία βασίζεται στην πιο πραγματική/ ανθρώπινη εικόνα του Αγίου Όρους...παρά στην πνευματικότητά του.» Καλαφάτης Στράτος, προσωπική επικοινωνία, 23/9/2021

ερμηνεύει. Είναι ένα βλέμμα που υμνεί την ομορφιά, που εμπεριέχει το αόρατο».³⁶ Τα αντικείμενα που επιλέγει να απεικονίσει μπορούν να θεωρηθούν πνευματικά σύμβολα που εμπεριέχουν ολόκληρη την θρησκευτική παράδοση, ενώ ο τρόπος που τα αποτυπώνει γίνεται μέσω μιας σύγχρονης φόρμας, αυτή της καθαρής φωτογραφικής εικόνας.

Εικόνα 4: Στράτος Καλαφάτης, από τη σειρά *Athos: Colors of Faith*

Εικόνα 5: Στράτος Καλαφάτης, από τη σειρά *Athos: Colors of Faith*

Το *Little Chapel Compositions* είναι μια συνεχής σειρά εικόνων που ξεκίνησε το καλοκαίρι του 2013 στο νησί της Λέρου. Όπως επισημαίνει ο **Αλέξης Βασιλικός** «πάντα απολάμβανε την παρουσία της ιερότητας που υπήρχε στα παρεκκλήσια». Ο τρόπος λήψης των εικόνων του βασίζεται στην απλότητα της αρχιτεκτονικής των μικρών παρεκκλησιών τα οποία ο ίδιος αντιλαμβάνεται ως «μια ταπεινή εκδήλωση αγάπης για το θείο... Η σειρά αποτελείται από φωτογραφίες που εστιάζουν στις ελάχιστες μονάδες ύλης, στα δομικά στοιχεία, τις υφές και λεπτομέρειες»³⁷. Η διαδικασία του έγκειται στην αφαίρεση που καταλήγει στο πιο λιτό πράγμα, όπως στην φωτογραφία ενός κεριού, το οποίο θα γίνει δείκτης στο θείο³⁸. Στις εικόνες 6-7 το κέρινο γλυπτό και το φιλί φαίνεται να γίνονται οι σατιρικοί πρωταγωνιστές των εικόνων που αντανακλούν αντίστοιχα τη χρήση του χώρου και την ένδειξη πίστης.

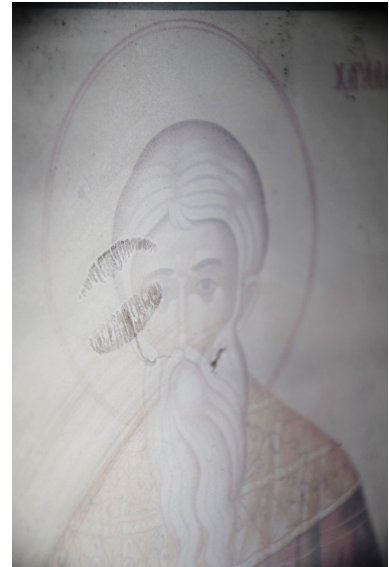
³⁶ Ξυδάκης Νίκος, *Αθως: τα χρώματα της πίστης*, Εκδόσεις Άγρα, 2014

³⁷ Βασιλικός Αλέξης, *Sacred the experience of beyond*, *Urbanautica*, σελ.196

³⁸ Βασιλικός Αλέξης, προσωπική επικοινωνία, 16/9/2021

Εικόνα 6: Αλέξης Βασιλικός, από τη σειρά *Little Chapel Compositions*

Εικόνα 7: Αλέξης Βασιλικός, από τη σειρά *Little Chapel Compositions*

Ο Πλάτων Ριβέλλης, το διάστημα 2010-12, φωτογράφησε τα εναπομείναντα καθολικά ξωκλήσια που είχαν αναγερθεί στη Σύρο πριν από τον 19ο αιώνα, δηλαδή πριν από τη μαζική εποίκιση του νησιού από τους ορθόδοξους πρόσφυγες³⁹. Σε αυτή τη σειρά, όπως και στο οδοιπορικό της Σκιάθου, τα ξωκλήσια φωτογραφίζονται εν απουσία ανθρώπινης φιγούρας. Η παρουσία των πιστών κρύβεται πίσω από τα αντικείμενα που έχουν εναποθέσει στους μικρούς αυτούς ναούς. Στην περίπτωση της Σύρου η αποδοχή της συνύπαρξης των διαφορετικών δογμάτων είναι βαθιά ριζωμένη στην αντίληψη του τόπου. Άλλωστε, δεν είναι λίγες και οι επιρροές που έχουν υποστεί τα ίδια τα ξωκλήσια, καθώς σε αυτά μπορεί να συναντήσει κανείς στοιχεία ορθόδοξα να συστεγάζονται μαζί με καθολικά. Έτσι, εξωτερικά, τα ξωκλήσια δεν ξεχωρίζουν όχι μόνο τα καθολικά από τα ορθόδοξα, αλλά και από τα απλά αιγαιοπελαγίτικα σπίτια. Ο Ριβέλλης επέλεξε να αποτυπώσει ασπρόμαυρα αυτή τη λιτή και αυστηρή αρχιτεκτονική. Αντίθετα για τις λήψεις των εσωτερικών των εξωκλησιών επέλεξε έγχρωμη απεικόνιση. Με αυτόν τον τρόπο ο θεατής «μεταβαίνει στην μπαρόκ αισθητική της λαϊκής ευλάβειας των

³⁹ Ριβέλλης Πλάτων, *Τα καθολικά ξωκλήσια της Σύρου με τη ματιά και τη σκέψη ενός φωτογράφου* (<https://www.rivellis.gr/articles/item/651-ta-katholika-ksoklisia-tis-syrou-me-ti-matia-kai-ti-skepsi-enos-fotografou>)

καθολικών πιστών»⁴⁰ ενώ παράλληλα γίνεται αντιληπτή η ιδέα πως το εσωτερικό αυτών των χώρων αποτελεί έναν «μη πραγματικό κόσμο»⁴¹.

Εικόνα 8: Πλάτων Ριβέλλης, από τη σειρά *Τα καθολικά εξωκλήσια της Σύρας*

Εικόνα 9: Πλάτων Ριβέλλης, από τη σειρά *Τα καθολικά εξωκλήσια της Σύρας*

Αυτή η αντιμετώπιση του άχρωμου εξωτερικού κόσμου και του έγχρωμου εσωτερικού των ιερών χώρων φαίνεται και στην δουλειά του **Charles Weber**. Στη φωτογραφική σειρά *Ikonostasia* (1980) ο Weber καταγράφει τα εικονοστάσια στις πλευρές των αυτοκινητοδρόμων της Ελλάδας σε ασπρόμαυρο φιλμ. Ενώ στην ενότητα *Byzance* (2015) χρησιμοποιεί το χρώμα για να καταγράψει τα εσωτερικά των εικονοστασίων της Κρήτης. Η συμβίωση μεταξύ στοιχείων της ορθόδοξης πίστης και στοιχείων της καθημερινότητας μέσα στους ιερούς χώρους ή στα τοπία, όπως φαίνεται και σε αυτές τις σειρές, είναι κάτι συγκεκριμένο για την ελληνική πραγματικότητα⁴². «Ανοίγοντας ένα εικονοστάσιο είναι σαν να μπαίνει κανείς μέσα σε σπίτι»⁴³.

40 Ριβέλλης Π., για την σειρά *Τα καθολικά εξωκλήσια της Σύρας* στο *iFocus*, 2016

41 Ριβέλλης Π., για την σειρά *Τα καθολικά εξωκλήσια της Σύρας* στο *iFocus*, 2016

42 Weber Charles, προσωπική επικοινωνία, 15/9/2021

43 Weber Charles για την σειρά *Byzance* στο <https://charlesweberphoto.com/works/byzance/>

Εικόνα 10: Charles Weber, από τη σειρά *Iconostasia*

Εικόνα 11: Charles Weber, από τη σειρά *Byzance*

Ο Ριβέλλης και ο Weber είδαν μία μετάβαση από το εξωτερικό στο εσωτερικό αυτών των αφιερωματικών χώρων. Στην περίπτωση του πρώτου το εσωτερικό των εκκλησιών με όλες τις επεμβάσεις του (είτε ορθόδοξες είτε καθολικές) συνεχίζει να φαντάζει ένας εξωπραγματικός κόσμος. Ενώ στην περίπτωση του δεύτερου, τα εικονοστάσια, και αν υπάρχουν εκεί λόγω κάποιου δυστυχήματος, ως τόποι μνήμης αναβλύζουν ζωή. Παρακάτω θα αναφερθούν κάποιες φωτογραφικές δουλειές που βασίστηκαν σε αυτήν ακριβώς την ιδέα πως το εσωτερικό των ιερών χώρων γεννάει πιο έντονα συναισθήματα. Μιας και στο οδοιπορικό στη Σκιάθo έγιναν και εξωτερικές και εσωτερικές λήψεις και αναζητήθηκε ο χαρακτήρας των εκκλησιών, η μελέτη τέτοιων φωτογραφιών συνεισφέρει μεθοδολογικά στην τελική τοποθέτηση ως προς τον τρόπο λήψης των εικόνων.

5.2 Μη ρεαλιστική απεικόνιση

Τάματα, Into Sanctum, Holiness

Η σειρά *Τάματα: η ιερότητα της χειρονομίας* της **Μαρίας Χουλάκη** που παρουσιάστηκε το 2006 στο *Φεστιβάλ Νάξου* εστιάζει στα αντικείμενα προσφοράς των πιστών όπως αυτά βρίσκονται στους λατρευτικούς χώρους. Δεν περιορίζεται όμως σε μια απλή αποτύπωση της όψης τους, αντίθετα εμβαθύνει στην ανάδειξη του λατρευτικού χαρακτήρα της ανθρώπινης χειρονομίας. Η ίδια αναφέρει πως δεν την προβλημάτισε ο σωστός φωτισμός με την ακαδημαϊκή εκδοχή του όρου, αλλά η ανάδειξη του φωτός που φέρουν τα ίδια τα αντικείμενα⁴⁴. Όπως σημειώνει ο Ριβέλλης, η χρήση του ασπρόμαυρου στη συγκεκριμένη σειρά έχει σκοπό να αποδώσει καλύτερα το μεταφυσικό, ενώ το έγχρωμο θα οδηγούσε σε μια πιο ρεαλιστική απεικόνιση⁴⁵. Κάτι τέτοιο, ωστόσο έρχεται σε αντίθεση με τη χρήση του ασπρόμαυρου στη σειρά που έκανε ο ίδιος. Στη περίπτωση των εξωκλησιών της Σύρου ο εξωπραγματικός κόσμος φωτογραφίζεται με χρώμα ενώ στα τάματα χρησιμοποιείται το ασπρόμαυρο για την απόδοση του μη ορατού.

Εικόνα 12: Μαρία Χουλάκη, από τη σειρά *Τάματα*

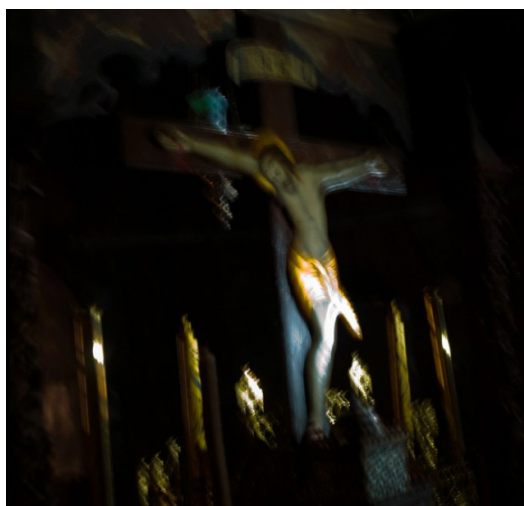
Εικόνα 13: Μαρία Χουλάκη, από τη σειρά *Τάματα*

44 Χουλάκη Μ., προσωπική επικοινωνία, 13/9/2021

45 «Η έγχρωμη φωτογραφία θα απέδιδε με υπερβολικό ρεαλισμό μόνον το ένα σκέλος τους (των ταμάτων)... Η ασπρόμαυρη εκδοχή τους βρίσκεται πιο κοντά στη μεταφυσική τους διάσταση» Ριβέλλης Π. για την σειρά *Τάματα* στο *Λατρείας Τάματα από τις συλλογές του Μουσείου Μπενάκη*, σελ.101

Εικόνα 14: Χάρης Κακαρούχας, από τη σειρά *Into Sanctum*

Εικόνα 15: Χάρης Κακαρούχας, από τη σειρά *Into Sanctum*

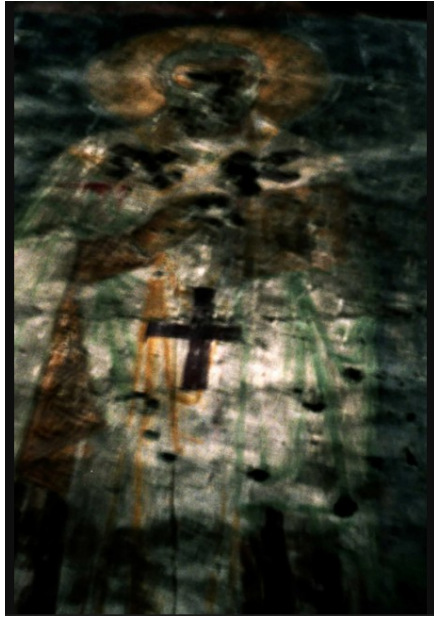
Αντίστοιχα, ο **Χάρης Κακαρούχας** καταπιάνεται με το θέμα της πίστης και φωτογραφίζει λατρευτικά αντικείμενα που βρίσκει στους ναούς καθώς επίσης και τους πρεσβευτές των διαφορετικών θρησκειών. Συγκεκριμένα, στη σειρά *Into Sanctum* (2007-), μοιάζει να επιχειρείται μια απεικόνιση του υπερβατικού μέσω συγκεκριμένης χρήσης χρώματος και αποτύπωσης του φωτός. Σύμφωνα με τον ίδιο, η καλλιτεχνική φωτογραφία χρησιμοποιεί την φαινόμενη πραγματικότητα με σκοπό να εκφράσει τον προσωπικό εσωτερικό κόσμο του καλλιτέχνη⁴⁶ και δεν είναι απλά ένα σύμβολο, αλλά μπορεί να φέρει μία ενέργεια⁴⁷.

Σε αυτού του τύπου φωτογράφιση εμβαθύνει και ο **Συμεών Χατζηλίδης** μέσω της φωτογραφικής σειράς *Holiness* (2010-17). Πιο συγκεκριμένα, φωτογραφίζει τις αγιογραφίες του Αγίου Όρους κατά τη διάρκεια των ολονυκτιών. Οι άγιοι που αποτυπώνονται μέσα από τις μακρές διάρκειας λήψεις, όπως δηλώνει ο φωτογράφος, «συνομιλούν μαζί του»⁴⁸.

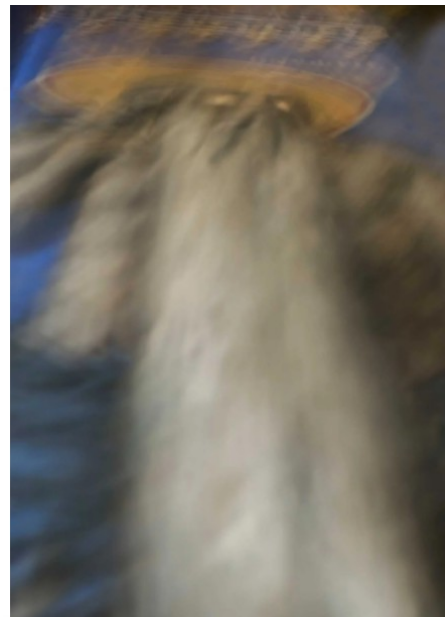
46 Κακαρούχας Χάρης, προσωπική επικοινωνία, 16/9/2021

47 Ολόκληρη η παρουσίαση του έργου του Χάρη Κακαρούχα από τον ίδιο, στο *Luminous Eye*, online talk (26/3/2021). «Ο Κακαρούχας πιστεύει πως η συγκίνηση του θεατή των εικόνων είναι αποτέλεσμα συντονισμού με την συχνότητα που έχει εναποθέσει σε αυτές ο δημιουργός τους, μέσω της απευθείας έκφρασης του αληθινού» Κάντας Βασίλειος, *Φωτογραφία: Θεωρητικές προσεγγίσεις & προσωπικό ύφος*, ΕΚΠΑ, e-course handbook, κεφ 2.2, 2016

48 «Είναι εκεί, κατά τη διάρκεια των ολονύκτιων λειτουργιών, που έχω την ευκαιρία να συναντηθώ με τους Αγίους» Χατζηλίδης Συμεών για τη σειρά *Holiness* (<https://simeonchatzilidis.com/index.php/work/holiness>)

Εικόνα 16: Συμεών Χατζηλίδης,
από τη σειρά *Holiness*

Εικόνα 17: Συμεών Χατζηλίδης,
από τη σειρά *Holiness*

Τα παραπάνω αποτελούν μερικά μόνο από τα παραδείγματα δημιουργών που αντιλαμβάνονται την ιερότητα αυτών των χώρων και των αντικειμένων μέσα σε αυτούς και χρησιμοποιούν τη φωτογραφική μηχανή ως μέσο αποτύπωσής της. Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, είναι στην ευχέρεια του θεατή να συλλάβει την ιερότητα αυτή, είτε αν υπήρχε εξ αρχής είτε αν κάποιος εικαστικός τρόπος απόδοσής της την εμφανίζει.

Για το οδοιπορικό προς τα ξωκλήσια της Σκιάθου θεωρήθηκε απαραίτητο, πριν καταλήξει στην υιοθέτηση της αντικειμενικής καταγραφής, να γίνει κατανοητή η ιερότητα των αντίστοιχων χώρων. Σημαντικότερο όμως ήταν να δοκιμαστεί η πρόταση οπτικής απόδοσης των παραπάνω φωτογράφων και να ελεγχθεί το κατά πόσο τελικά η φωτογραφική μηχανή μπορεί να γίνει το μέσο καταγραφής του υπερβατικού.

III. Περιγραφή της φωτογραφικής πρακτικής

6. Η αρχή, το υπερβατικό και η τελική τοποθέτηση

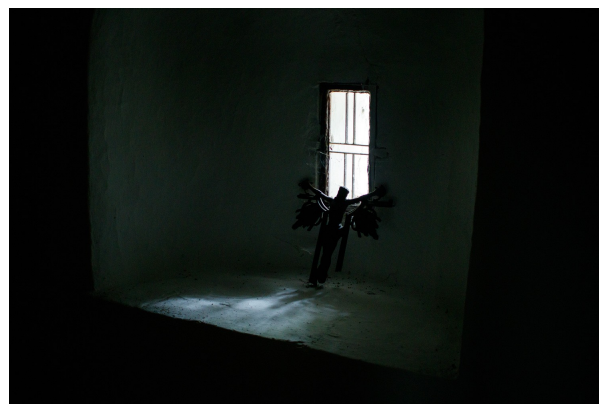
Βασική ιδέα της εργασίας ήταν να γίνει φωτογράφιση των εξωκλησιών της Σκιάθου και να μελετηθούν εις βάθος ώστε να κατανοηθούν οι λόγοι για τους οποίους οι θρησκευτικοί αυτοί χώροι αποτελούν ζωντανό κομμάτι του τόπου. Το πρώτο υλικό αποτελούνταν πλήρως από καθαρές εικόνες που αποτύπωναν όλα τα στάδια του οδοιπορικού: την αρχή του μονοπατιού, τη φύση που συναντά κανείς στην πορεία και τέλος του εξωκλησιού στους μέσα και έξω χώρους του.⁴⁹ Με την απεικόνιση αυτής της εμπειρίας επιχειρήθηκε η αναζήτηση του υπερβατικού και μια απόπειρα καταγραφής του μέσα από ένα ντοκουμενταριστικό ύφος. Παραδείγματα αποτελούν οι εικόνες 18-20 οι οποίες πραγματοποιήθηκαν με σκοπό να καταγράψουν ρεαλιστικά αυτό το “εξωπραγματικό φως” που επικρατούσε στους εσωτερικούς χώρους και να το αποδώσουν ως κομμάτι της πνευματικότητας του εξωκλησιού.

Εικόνα 18: Ελισάβετ Δερβένη, Άτιτλο, από τη σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Εικόνα 19: Ελισάβετ Δερβένη, Άτιτλο, από τη σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Εικόνα 20: Ελισάβετ Δερβένη, Άτιτλο, από τη σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

⁴⁹ Στο Παράρτημα 2 βρίσκονται κάποια τέτοια παραδείγματα εικόνων.

Έπειτα και από την επιρροή των φωτογραφικών δουλειών *Into Sanctum* και *Holiness*, έγινε εμβάθυνση της συγκεκριμένης οπτικής, με αποτέλεσμα την αναζήτηση μιας διαφορετικής φόρμας, όπως αυτή φαίνεται στην υποενοότητα των εικόνων που τραβήχτηκε την περίοδο του Πάσχα, 2021.

Εικόνα 21: Ελισάβετ Δερβένη, *Άτιλο*, από την υποενοότητα της σειράς *In Quest of DIY Holy Grails*

Εικόνα 22: Ελισάβετ Δερβένη, *Άτιλο*, από την υποενοότητα της σειράς *In Quest of DIY Holy Grails*

Σκοπός αυτών των λήψεων δεν ήταν η πιστή καταγραφή του χώρου. Βασίστηκαν σε μια πιο πειραματική πρακτική που θα άφηνε τον αισθητήρα να καταγράψει ελεύθερα, χωρίς τον εξ ολοκλήρου έλεγχο της μηχανής μέσω του σκοπεύτρου. Κάτι τέτοιο ίσως να μπορούσε να αποδώσει μια εικόνα που να αναφέρεται ή να προσκαλεί τον θεατή να της προσάψει ποιότητες του υπερβατικού.⁵⁰ Τελικά όμως αυτές οι εικόνες ίσως δεν φανερώνουν τίποτα παραπάνω για τον πνευματικό κόσμο, παρά μόνο τις αγιογραφίες μέσα από ανεστίαστα είδωλα λόγω κίνησης της κάμερας κατά την λήψη.⁵¹

Μετά και από τέτοιες δοκιμές ύφους και τη μελέτη περαιτέρω βιβλιογραφίας θεωρήθηκε πιο ουσιαστικό να επιλεγθούν φωτογραφίες που καταγράφουν ρεαλιστικά ό,τι συναντάει κανείς σε ένα τέτοιο οδοιπορικό, παρά εκείνες που αντιπροσωπεύουν την υποκειμενική αντίληψη του υπερβατικού του εκάστοτε δημιουργού.⁵² Έτσι, οι τελικές εικόνες είναι απαλλαγμένες από σκηνοθετικά

50 Στο Παράρτημα 3 βρίσκονται κάποια ακόμα παραδείγματα εικόνων αυτής της υποενοότητας.

51 «Συνειδητοποιούμε λοιπόν, πως κοιτάμε το πράγμα μέσω της φωτογραφικής καταγραφής του» (μτφρ.) (Walton Kendal) Gamble Denise, *Film as representational art*, σελ.24

52 «Η φωτογραφία δεν μπορεί να αναπαριστά ένα φανταστικό ον...» (μτφρ.) Gamble D., σελ.6

τρικ και βασίζονται πλήρως σε αντικείμενα και τοπία που βρέθηκαν αυτούσια κατά το οδοιπορικό. Με σκοπό την επιπλέον αποφυγή της καθοδήγησης της ανάγνωσης των εικόνων επιλέγεται μόνο μεγάλος αριθμός διαφράγματος.⁵³ Η χρήση τρίποδου γίνεται έτσι αναγκαία και καθίσταται εφικτή η λήψη καθαρών εικόνων ακόμα και σε συνθήκες μη επαρκούς φωτισμού. Ο σταθερός φακός 24mm⁵⁴ αποβλέπει στην καταγραφή ανοιχτών κάδρων ώστε να γίνουν αντιληπτά τόσο τα πρωταγωνιστικά στοιχεία όσο και ο γενικότερος χώρος μέσα στον οποίο φαινομενικά εισέρχεται ο επισκέπτης. Η λευκή και γκριζα κάρτα χρησιμοποιήθηκαν για την πιστή αποτύπωση της ορατής πραγματικότητας.

Η ενότητα εικόνων *In Quest of DIY Holy Grails* παρήχθη για το πρακτικό μέρος της εργασίας, ως οπτική συνεισφορά στο θέμα που αυτή ερευνά. Αποτελείται τόσο από εξωτερικές λήψεις κατά το οδοιπορικό, με σκοπό να καταγραφούν εμπειρίες και θεάσεις του τοπίου καθ' οδόν για τα ξωκλήσια, όσο και από την ανίχνευση των αντικειμένων που ο περιπατητής-επισκέπτης αφήνει πίσω του. Παρ' όλα αυτά επιλέχθηκαν να φωτογραφηθούν μόνο τα αντικείμενα και όχι η ίδια η ανθρώπινη φιγούρα. «Μόλις νιώσω ότι με κοιτάζουν από το φακό, τα πάντα αλλάζουν: γίνομαι ο άνθρωπος που ποζάρει... μεταμορφώνομαι»⁵⁵. Λαμβάνοντας υπόψη το κείμενο του Barthes η άμεση καταγραφή των επισκεπτών ίσως θα οδηγούσε σε λιγότερο ρεαλιστικά συμπεράσματα ή έστω σε εντυπώσεις που θα είχαν να κάνουν με το πώς θα ήθελαν οι φωτογραφημένοι να φανούν. Αντίθετα, από την καταγραφή των αντικειμένων τους, φανερώνεται η ανθρώπινη συμπεριφορά και γίνεται αντιληπτή η οικειοποίηση, ενώ οι εικόνες δεν παύουν να φέρουν τα ίχνη των πιστών.⁵⁶ Οι λήψεις βασίζονται είτε σε κάποιο αντικείμενο ξεκάθαρα

53 «Οι λήψεις μεγάλου βάθους εστίασης και ο δομικός ρεαλισμός αφήνουν περιθώρια αμφιλογίας και πνευματικής ελευθερίας. Οι ρεαλιστικές- αναπαραστατικές ταινίες προσελκύουν την πνευματική προσοχή (mental attention) των μη παθητικών θεατών (non-passive viewers) χωρίς κατευθυντήριο τρόπο» (μτφρ.) Gamble, D., *Film as representational art*, σελ.28

54 Σε μηχανή DSLR με crop factor: 1.61

55 Barthes Roland, *Φωτεινός Θάλαμος*, σελ.21

56 «Η μελέτη του υλικού πολιτισμού ειδικότερα αποδίδει κεντρικό ρόλο στα αντικείμενα ως πρωταγωνιστές -είτε μελετώντας τα καθαυτά, είτε διερευνώντας την επιρροή τους στο περιβάλλον στο οποίο συμμετέχουν... μπορούμε μέσα από τα αντικείμενα να μελετήσουμε τις ανθρώπινες συμπεριφορές που πηγάζουν από κοινά στοιχεία συνείδησης.» Χανδακά Σοφία, *Λατρείας Τάματα από τις συλλογές του Μουσείου Μπενάκη*, σελ.26

προσωπικής προσφοράς, είτε στην επέμβαση που έχει υποστεί ένα ήδη υπάρχον κομμάτι του χώρου. Σε οποιαδήποτε περίπτωση διακρίνεται η ιδιαίτερη σχέση του ντόπιου με τον ιερό χώρο και τα σύμβολά του.

7. Η οικειοποίηση του εξωκλησιού και τα προσωπικά γνωρίσματα της πίστης

Στις παρακάτω εικόνες γίνεται αντιληπτό ότι η φωτογράφιση στοχεύει πλέον στην απεικόνιση των αντικειμένων προσφοράς που έχει αφήσει ο πιστός. Δεν εστιάζει σε κάποια απεικόνιση του θείου/υπερβατικού. Για παράδειγμα, στην εικόνα 23 αποφεύγεται η αποτύπωση του προσώπου του αγίου ενώ η οικειοποίηση του χώρου από τον πιστό επιτυγχάνεται μέσα από τις παρεμβάσεις, όπως τα λουλούδια γύρω από την εικόνα και το ασημωμένο χέρι. Ακόμη και το μικρό κλαδί δεντρολίβανου (εικόνα 24) αποτελεί την πιο απλή χειρονομία προσέγγισης του θείου, ενώ άλλα αντικείμενα, όπως τα χειροποίητα κεντητά (εικόνα 25), αποτελούν ένα είδος προσφοράς που φέρουν μεγαλύτερη προσπάθεια στην δημιουργία τους.

Εικόνα 23: Ελισάβετ Δερβένη, *The saint with the silver hand(s)*, από τη σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Εικόνα 24: Ελισάβετ Δερβένη, Άτιτλο, από τη σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Εικόνα 25: Ελισάβετ Δερβένη, Άτιτλο, από τη σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Η προσφορά αντικειμένων από τους πιστούς δεν είναι δημιούργημα του σύγχρονου κόσμου. Από την αρχαιότητα οι άνθρωποι συνήθιζαν να προσφέρουν στους Θεούς ώστε να αποκτήσουν την εύνοιά τους.⁵⁷ Οι παραπάνω εικόνες και τα αντικείμενα που αναδεικνύονται μέσα από αυτές αποτελούν μερικά μόνο από τα παραδείγματα που δείχνουν την αντίληψη του πιστού για το θείο και τη σχέση μαζί του. Μια σχέση που βασίζεται στη συμφωνία μεταξύ πιστού και αγίου και στην προσφορά του πρώτου στον δεύτερο, με σκοπό την πραγματοποίηση κάποιας ευχής-χάρης. Έτσι, η επικοινωνία με το θείο φαίνεται πως δεν αρκείται στην πίστη αλλά αντίθετα «λαμβάνει τη μορφή συνεργασίας ή διαπραγμάτευσης»⁵⁸.⁵⁹

57 «Οι ομηρικοί θεοί...λάμβαναν τις θυσίες τους σε αντάλλαγμα για τις επιθυμίες ή τις πραγματοποιημένες ευχές» (μτφρ.) Lawson C. John, *Modern Greek Folklore and Ancient Greek Religion*, σελ.522

58 «Αν οι διάφορες θεότητες υπήρχαν αλλά θεωρούνταν άπληστες ή ζηλόφθονες (όπως στις πολυθεϊστικές θρησκείες), τότε... οι άνθρωποι θα σχετίζονταν με το θείο όχι μέσω της πίστης, αλλά μέσω μιας διαπραγμάτευσης ή συμφωνίας» (μτφρ.) O'Callaghan Paul, *Cultural Challenges to faith*, σελ.26

59 «Οι άγιοι είναι φίλοι, θεραπευτές, προστάτες....Χαρακτηριστική είναι η άνεση με την οποία οι πιστοί αντιμετωπίζουν τους αγίους ως ανθρώπους και τους φέρονται ανάλογα» Χανδακά Σ., *Λατρείας Τάματα από τις συλλογές του Μουσείου Μπενάκη*, σελ 22. Η αποδοχή αυτής της άποψης θα μπορούσε να δώσει στους αγίους τον ρόλο των αρχαίων θεοτήτων.

Άλλη μια πρακτική που φαίνεται να έχει υιοθετηθεί από την αρχαιότητα είναι η χρήση γιρλάντας γύρω από τις εικόνες (εικόνες 26-27)⁶⁰.

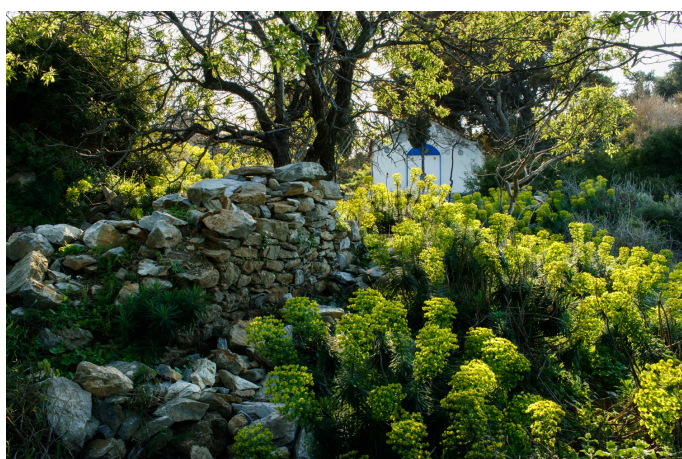

Εικόνα 26: Ελισάβετ Δερβένη, *Αιπιλο*, από τη σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Εικόνα 27: Ελισάβετ Δερβένη, *Αιπιλο*, από τη σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Στην συνέχεια, στις εικόνες 28-29 γίνεται και οπτικά μια συμβολική σύνδεση του αρχαίου κόσμου με το σήμερα, μέσα από την ιδέα πως το ξωκλήσι χτίζεται δίπλα στα αρχαία ερείπια⁶¹. Ο κριτικός ρεαλισμός φαίνεται έντονα σε αυτές τις λήψεις καθώς οι γωνίες θέασης αναδεικνύουν το ερειπωμένο κομμάτι.

Εικόνα 28: Ελισάβετ Δερβένη, *Ruins*, από τη σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

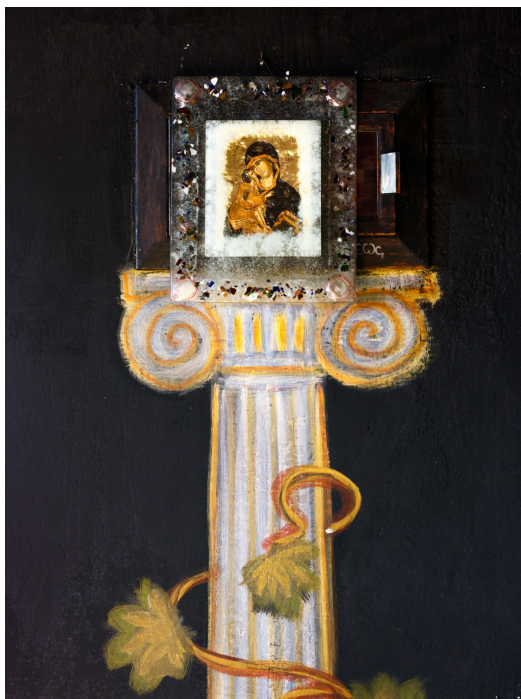

Εικόνα 29: Ελισάβετ Δερβένη, *Αιπιλο*, από τη σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

60 «Η χρήση γιρλάντας ήταν εδραιωμένη στις αρχαίες κηδείες... Η επιρροή της Εκκλησίας ήταν ενάντια στη χρήση γιρλάντας τους πρώτους χρόνους και ίσως ακόμα την απαγόρευε σε ορισμένες περιοχές.» (μτφρ.) Lawson C. J., σελ.558

61 Το χτίσιμο των χριστιανικών ναών πάνω από αρχαίους ναούς είναι συχνό φαινόμενο στην Ελλάδα. (Frantz Alison, 1965)

Αντίστοιχα, στην εικόνα 30, μέσα από την τοποθέτηση της χριστιανικής εικόνας πάνω από τον ζωγραφισμένο κίονα, φαίνεται η συνύπαρξη των δύο κόσμων. Η επιλογή των χαρακτηριστικών αυτών συμβόλων με την μορφή αιογραφιών μέσα στο χώρο του εξωκκλησιού ίσως να δείχνει την αποδοχή της σύνδεσης των δύο θρησκειών.

Εικόνα 30: Ελισάβετ Δερβένη, *Mother Mary and baby Jesus on top of an ancient column*, από τη σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Εικόνα 31: Ελισάβετ Δερβένη, *Pomegranate for luck, chaplet for strength*, από τη σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Στην εικόνα 31, το ρόδι μαζί με τα κομποσκοίνια φαίνεται να ισορροπούν πάνω στο ξύλο. Η αρμονική συνύπαρξή τους συνεισφέρει στη διαπίστωση της εισχώρησης ακόμα και παγανιστικών στοιχείων στον χώρο των εξωκλησιών, άρα και στη αντίληψη των πιστών για τη θρησκευτική έκφραση.⁶²⁶³

Στη Σκιάθο άλλωστε, δεν είναι λίγες οι ιστορίες που αφορούν παλιές μάγισσες και κρυφές παγανιστικές τελετές. Πολλές από αυτές, φημολογείται ότι γίνονταν γύρω από το χώρο του εξωκλησιού της Αγία Αναστασίας, στο Πυργί. Κατά την διάρκεια του οδοιπορικού, περνώντας από το συγκεκριμένο ξωκλήσι και αναζητώντας ενδείξεις αναβίωσης τέτοιων τελετών, βρέθηκαν κάποιες κόκκινες κορδέλες δεμένες σε δέντρα, στο κέντρο των οποίων υπήρχαν σημάδια σβησμένης φωτιάς.

Εικόνα 32: Ελισάβετ Δερβένη, *Red Ribbon, possibly after a night of spells*, από τη σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

62 «Η εποχή του Παγανισμού συνεπαγόταν τη δημιουργία τελετουργικών αντικειμένων, τα οποία έγιναν συμβολικά αντικείμενα λατρείας. Λόγω της αβέβαιης και ποικίλης σημασίας του όρου, οι εθνολόγοι τείνουν να αποφεύγουν τον όρο Παγανισμός και προτιμούν άλλες λέξεις όπως σαμανισμός, πολυθεϊσμός ή ανιμισμός... Ο όρος (παγανισμός) φέρει επίσης μία υποτιμητική χροιά στη Δύση, λόγω της χρήσης του από τους πρώτους χριστιανούς που ονομάτισαν τους άλλους παγανιστές» Nissan N. Perez, *Picturing Faith*, σελ.39. Στη συγκεκριμένη εργασία ο όρος παγανισμός λαμβάνεται υπόψη ως η αρχαία αντίληψη για τον πνευματικό κόσμο, που έφερε τον άνθρωπο σε επαφή με την φύση μέσω θρησκευτικών τελετών.

63 Το ρόδι αποτελεί σύμβολο καλοτυχίας και χρησιμοποιείται ευρέως σε κάθε καινούργια αρχή (αλλαγή χρόνου, γάμος, καινούργιο σπίτι). «Αξιοσημείωτη είναι η χρήση μήλου, κυδωνιού ή ροδιού...καθώς και τα τρία αυτά φρούτα είχαν ιδιαίτερη σημασία σε σχέση με τον γάμο» (μτφρ.) Lawson C. J., *Modern Greek Folklore and Ancient Greek Religion*, σελ.558

Στην εικόνα 32 αποτυπώνεται μία μόνο από τις κορδέλες όπως βρέθηκε πίσω από τον χώρο της Αγ. Αναστασίας. Άσχετα με το αν τελικά οι παγανιστικές τελετές λαμβάνουν χώρα ή όχι, η ιδέα και μόνο πως πραγματοποιούνται στον συγκεκριμένο χώρο δείχνει πως δεν εμποδίζονται από το σύμβολο του χριστιανικού ναού. Αντίθετα φαντάζει σαν η χριστιανική πίστη και τα “μάγια” να είναι αλληλένδετα κομμάτια του δάσους.⁶⁴

Από την άλλη πλευρά, στην εικόνα 33 το γκράφιτι στο χώρο του ξωκκλησιού του Άι-Γιάννη δεν συνάδει με τον καθολικό τρόπο θρησκευτικής πίστης (οποιασδήποτε έκφρασης). Αντίθετα, μέσα στο χώρο λατρείας του θείου παρατηρείται η έκφραση αγάπης για τον άλλον άνθρωπο. Λαμβάνοντας υπόψη, ότι τέτοιου είδους γκράφιτι είναι συνήθως τακτική έκφρασης ανάμεσα στους εφήβους, ίσως στη συγκεκριμένη περίπτωση βλέπουμε την οικειοποίηση του εξωκκλησιού μέσα από την επέμβαση αυτών στο χώρο. Έτσι, το ξωκλήσι μετατρέπεται ακόμα και σε χώρο εξομολόγησης του εφηβικού τους έρωτα και γίνεται ο σιωπηλός μάρτυρας και προστάτης αυτής της κρυφής σχέσης.

Εικόνα 33: Ελισάβετ Δερβένη, *Love Giannis in Ag. Ioannis*, από τη σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

⁶⁴ Χαρακτηριστικό είναι το διήγημα του Α. Παπαδιαμάντη *Φαρμακολύτρα* (1900) στο οποίο πρωταγωνιστεί ο ίδιος και περιγράφει μια μυστηριώδη λειτουργία που είχε τελέσει η ξαδέρφη του στο ξωκλήσι της Αγίας Αναστασίας, της Φαρμακολύτρας, της οποίας τον ναό έδεσε επτά φορές με κερωμένο σκοινί ώστε να σωθεί ο γιος της από τα μάγια του έρωτα.

Άλλο ένα είδος οικειοποίησης του χώρου παρατηρείται και στο ξωκλήσι του Χριστού, όπου έχει τοποθετηθεί η εικόνα του Φτωχού Άγιου (εικόνα 34). Η εικόνα φαίνεται να αποτελεί ακόμη μία από τις κλασσικές αγιογραφίες των υπόλοιπων αγίων. Ωστόσο, ο Φτωχός Άγιος πρόκειται για μυθικό πρόσωπο των έργων του Παπαδιαμάντη και όχι άγιος αναγνωρισμένος από την εκκλησία. Η εικόνα αυτή αποτελεί ίσως και το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα οικειοποίησης του θείου από τον ντόπιο.

Εικόνα 34: Ελισάβετ Δερβένη, Papadiamantis' stories in the chapel of Christ, in Kastro, από τη σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Η πρόσβαση στα ξωκλήσια μπορεί να γίνει είτε με τη χρήση κάποιου μεταφορικού μέσου είτε με τα πόδια. Διαπιστώθηκε ωστόσο ότι το οδοιπορικό θα απέδιδε μεγαλύτερη σημασία στην ύπαρξή τους. Τα ξωκλήσια βρίσκονται διάσπαρτα σε όλο το νησί, ο δρόμος είναι συνήθως δύσβατος και κουραστικός και αυτά είναι χτισμένα στα πιο απόμερα μέρη (εικόνες 35-36).⁶⁵

⁶⁵ Στον χάρτη του παραρτήματος 1 καταγράφονται τα ξωκλήσια της Σκιάθου όπως βρίσκονται διάσπαρτα στο νησί και οι διαδρομές που οδηγούν σε αυτά

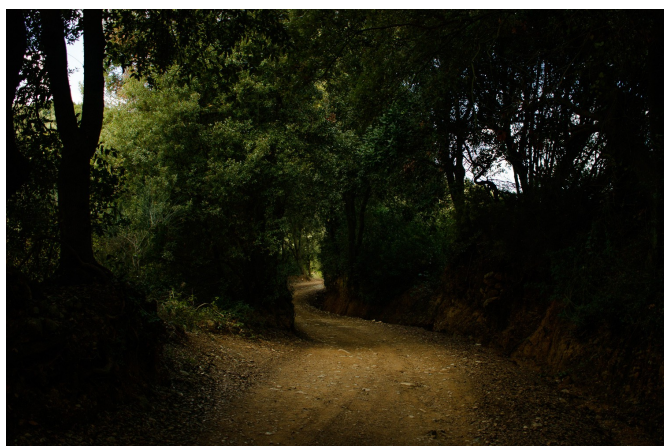

Εικόνα 35: Ελισάβετ Δερβένη, *Άπυλο*, από τη σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Εικόνα 36: Ελισάβετ Δερβένη, *Ag. Panteleimon from above*, από τη σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Έτσι, το οδοιπορικό, πέρα από την πραγματική διαδρομή, αντιπροσωπεύει την συμβολική πορεία που θα μπορούσε να έχει ένας πιστός ή έστω ένας που έχει σκοπό να επισκεφτεί και να κατανοήσει αυτούς τους τόπους.⁶⁶ Οι εικόνες 37-38 αποτυπώνουν τον ανηφορικό δρόμο και την πορεία μέσα στο δάσος. Στοιχεία τα οποία γίνονται αναπόσπαστο κομμάτι της συνολικής εμπειρίας, γι'αυτό και η σειρά *In Quest of DIY Holy Grails* αποτελείται από εναλλαγές των εξωτερικών λήψεων των μονοπατιών στα εσωτερικά των εξωκλησιών. Κατά συνέπεια γίνεται αντιληπτό ότι το φυσικό τοπίο, το μονοπάτι και το ξωκλήσι δεν μπορούν να υπάρξουν το ένα χωρίς το άλλο. Αντίθετα είναι αλληλένδετα και αλληλοσυμπληρώνονται για να συνθέσουν το οδοιπορικό αυτό.

Εικόνα 37: Ελισάβετ Δερβένη, *The Road*, από τη σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Εικόνα 38: Ελισάβετ Δερβένη, *Uphill*, από τη σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

⁶⁶ «Όσοι όμως κατευθύνονται πράγματι προς τα εκεί (προς τους Αγίους Τόπους) είναι περιπατητές με την καλύτερη έννοια...Όπου γης και πατρίς”. Πράγματι, αυτό είναι το μυστικό του σωστού περιπάτου.» Thoreau Henry David, *Περπατώντας*, σελ. 8

Μελετώντας το έργο των φωτογράφων που αναφέρθηκαν, ο εναγκαλισμός της πραγματικότητας φαίνεται κάθε φορά, είτε αυτό αποτυπώνεται “ρεαλιστικά” είτε πιο ελεύθερα. Σε κάθε χρήση του φωτογραφικού μέσου υπάρχει μια προσπάθεια επικοινωνίας και συγκίνησης του θεατή.⁶⁷ Η ανάγκη για θρησκευτική έκφραση που φέρουν τα ίχνη των επισκεπτών των εξωκλησιών αντιπροσωπεύει την ίδια ανάγκη που υπάρχει στον καθένα.⁶⁸ Τελικά όμως το θρησκευτικό αίσθημα του δημιουργού δεν εισχωρεί σαν οντότητα στο έργο του (π.χ. στην φωτογραφία), ενώ μπορεί να φανερωθεί η ιδεολογία του μέσω των τεχνικών επιλογών.⁶⁹

Η σειρά *In Quest of DIY Holy Grails* “ανοίγει” με την εικόνα του μονοπατιού. Μπορεί να θεωρηθεί ως η αρχή της απόφασης του αν τελικά θα περπατήσει κάποιος σε αυτό τον δρόμο της αναζήτησης της δικής του πνευματικότητας, ή η συνειδητοποίηση ότι βρίσκεται ήδη μέσα σε αυτή. Τα ξωκλήσια, που μοιάζει να επισκέπτεται αυτός ο κάποιος μέσα από τις εναλλαγές εξωτερικών-εσωτερικών πλάνων, γίνονται τα μέρη που του προσφέρουν μια ανάπαυση, που στέκεται λίγο σε αυτά μέχρι να συνεχίσει την πορεία του.

Η συγκεκριμένη πτυχιακή έχει ως στόχο να αναδείξει την ελευθερία έκφρασης της πίστης, με αφορμή την καταγραφή της οικειοποίησης των εξωκλησιών. Όποιος επιθυμεί να γνωρίσει την σημασία τους αρκεί να τα επισκεφτεί ο ίδιος. Η εργασία *Προσωπικά Γνωρίσματα της Πίστης* δεν προσπαθεί να ορίσει ούτε το θρησκευτικό αίσθημα ούτε το ρόλο της τέχνης και της φωτογραφίας, παρά μόνο να παροτρύνει τον αναγνώστη στην επίσκεψη των εξωκλησιών αυτών με τη μορφή ενός οδοιπορικού. Ενός οδοιπορικού που δεν έχει τέλος.

67 «Η Φωτογραφία, μέσω της αναπαράστασης, μας επιτρέπει να θαυμάσουμε κάτι που τα μάτια μας από μόνα τους δεν θα μπορούσαν να μας έχουν μάθει να αγαπάμε.» (μτφρ.) (Bazin,) Gamble, D., *Film as representational art*, σελ.28

68 Ίσως πάνω σε αυτήν την πνευματική ανάγκη να βασίζεται και όλη η ιστορία της τέχνης. «Δεν είναι απλά αν μπορούμε να εκφράσουμε αυτό το θρησκευτικό αίσθημα στις εικόνες. Είναι το βασικό ζητούμενο στην τέχνη» Κακαρούχας Χ., προσωπική επικοινωνία, 16/9/2021. «Είναι ευθύνη του καλλιτέχνη ή του ποιητή να αναγνωρίσει αυτή την “εσωτερικότητα (inscape)” μέσα στη φύση. Κάτι που μοιάζει με μια θείκη αίσθηση (God-given essence) και να τη μεταφέρει στους άλλους μέσω της τέχνης του» (μτφρ.) (Hopkins) Roberts S., προσωπική επικοινωνία, 16/9/2021

69 «Μια ενδιαφέρουσα φωτογραφία εκκλησίας δεν εγγυάται τα θρησκευτικά συναισθήματα του δημιουργού της όπως και η επιλογή της από μέρος του θεατή δεν εκφράζει τη δική του θρησκευτικότητα και την ταύτιση της με εκείνην του δημιουργού.» Ριβέλλης Π, προσωπική επικοινωνία, 16/9/2021

Βιβλιογραφία

- Arya, R. (2011), "Contemplations of the Spiritual in Visual Art", *Journal for the Study of Spirituality*, 1:1, 76-93, DOI: [10.1558/jss.v1i1.76](https://doi.org/10.1558/jss.v1i1.76)
- Barthes, R. (2008), *Ο Φωτεινός θάλαμος*, Κέδρος
- Brazil, I., & Farias, M. (2016), "Why would anyone want to believe in Big Gods?", *Behavioral and Brain Sciences*, 39, E7
[doi:10.1017/S0140525X15000370](https://doi.org/10.1017/S0140525X15000370)
- Burello, A., *Encountering The Spiritual In Art, A neurological Approach to the Exploration of Spirituality in Contemporary Art, Case Study:Bill Armstrong's Photography*, Academia.edu. Ανακτήθηκε Μάρτιο, 2021, από https://www.academia.edu/40940125/ENCOUNTERING_THE_SPIRITUAL_IN_ART_A_Neurological_Approach_to_the_Exploration_of_Spirituality_in_Contemporary_Art_Case_Study_Bill_Armstrongs_Photography
- Cotton, C. (2004), *The Photograph as contemporary art*, Thames & Hudson Ltd, London
- Cousins, M.(2006), "The aesthetics of documentary", *Tate Etc* 6. Ανακτήθηκε Απρίλιο, 2021, από <https://www.tate.org.uk/tate-etc/issue-6-spring-2006/aesthetics-documentary>
- Cowan, J. K. (1988), "Folk Truth: When the Scholar Comes to Carnival in a "Traditional" Community", *Journal of Modern Greek Studies*, 6 (2) 245-260
DOI: <https://doi.org/10.1353/mgs.2010.0123> 6/4/2021
- Elsergany, L.(2016), *Allan Sekula and critical realism in photography*, Lara Elsergany. Ανακτήθηκε Ιούνιο, 2021, από <https://laralsphotos.wordpress.com/2016/02/21/allan-sekula-and-critical-realism-in-photography/>
- Farias, M. (2017), "Supernatural Belief Is Not Modulated by Intuitive Thinking Style or Cognitive Inhibition", PubMed Central, *National Institutes of Health's National Library of Medicine (NIH/NLM)* doi: [10.1038/s41598-017-14090-9](https://doi.org/10.1038/s41598-017-14090-9)
- Frantz, A. (1965), "From Paganism to Christianity in the Temples of Athens", *Dumbarton Oaks Papers*, 19, 185-205. doi:[10.2307/1291230](https://doi.org/10.2307/1291230)
- Gamble, D., *Film as representational art: Classical perspectives*. Ανακτήθηκε Απρίλιο, 2021, από <https://www.adelaide.edu.au/directory/denise.gamble?dsn=directory.file;field=data;id=23992;m=view>

- Garlick, S. (2002), "Revealing The Unseen: Tourism, Art And Photography", *Cultural Studies*, 16 (2), 289-305, DOI: 10.1080/09502380110107599
- Gelder V. H. & Baetens J. (2018), *A note to critical realism today*, στο L. Wells (Επιμ.), *The photography reader* (385-387), second edition Routledge
- Graham, P. (2009), *Photography is Easy, Photography is Difficult*, American Suburb X. Ανακτήθηκε Ιούνιο, 2021, από <https://americansuburbx.com/2009/07/theory-paul-graham-photography-is-easy.html>
- Graham, P., φωτογραφική σειρά *Troubled Land* (1984-1986). Ανακτήθηκε Ιούνιο 2021 από <https://www.paulgrahamarchive.com/troubledland.html>
- Hunt, W. B. (1997) "Documentary photography and applied anthropology", *Visual Anthropology*, 10, 67-73, DOI: 10.1080/08949468.1997.9966720
- Jobey, L. (2009), *Photographer Paul Graham: Fragments of life*, In Focus, The guardian <https://www.theguardian.com/artanddesign/2009/mar/02/paul-graham-shimmer-possibility>
- Kant, I. (1763), *The only possible argument in support of a demonstration of the existence of God*, Cambridge University Press. Ανακτήθηκε Απρίλιο, 2021, από <http://users.clas.ufl.edu/burt/spaceshotsairheads/KantargumentGod.pdf>
- Kember, S. (2018), *The shadow of the object: Photography and realism*, στο L. Wells (Επιμ.), *The photography reader* (370-384), second edition Routledge
- Kyriacou, D. (2018), "Are we wired for spirituality? An investigation into the claims of neurotheology", *HTS Teologiese Studies/ Theological Studies* 74 (3), 4973 <https://doi.org/10.4102/hts.v74i3.4973>
- Lawson J. C. (1910), *Modern Greek Folklore and Ancient Greek Religion: A Study in Survivals*, Cambridge University Press. Ανακτήθηκε Απρίλιο, 2021, από https://books.google.co.uk/books?hl=el&lr=&id=D6ghAB1AJR8C&oi=fnd&pg=PR7&dq=folklore+and+christian+religion&ots=K0Sexx8q4I&sig=4XNqGuUIN7IzEeb3UqeUuYaUIFw&redir_esc=y#v=onepage&q=folklore%20and%20christian%20religion&f=false
- Lee, R. (2018), *Allan Sekula: Photography Against Illusion and Towards Critical Realism*. Ανακτήθηκε Ιούνιο, 2021, από

https://www.academia.edu/37457050/Allan_Sekula_Photography_Against_Illusion_and_Towards_Critical_Realism

- Martins, J. (2002), "A imagem incomum: a fotografia dos atos de fé no Brasil", *Estudos Avançados*, 16(45), 223-260. doi: [10.1590/s0103-40142002000200015](https://doi.org/10.1590/s0103-40142002000200015)
- Morais, I. (2019), *Aesthetic Realism*, Palgrave Macmillanm Springer Nature Switzerland AG
- *National Galleries of Scotland* (<https://www.nationalgalleries.org/art-and-artists/glossary-terms/p>)
- Nissan, N. P. (2012), *Picturing Faith: Christian Representations in Photography*, (PhD Thesis) University of Brighton
<https://cris.brighton.ac.uk/ws/portalfiles/portal/4765040/N.Perez.V1.pdf>
- O'Callaghan, P. (2017), "Cultural challenges to faith: a reflection on the dynamics of modernity", *Church, Communication And Culture*, 2(1), 25-40. doi: [10.1080/23753234.2017.1287281](https://doi.org/10.1080/23753234.2017.1287281)
- Parkin, T. (2018) "Realism and Honesty in Photography. Feelings Of Deception And Managing Expectations," *On Landscape online magazine*. Ανακτήθηκε Απρίλιο, 2021, από <https://www.onlandscape.co.uk/2018/07/realism-and-honesty-in-photography/>
- Petelin, G. (2009), "What does photography 'document'?" *Art Theory*, Queensland College of Art, Griffith University. Ανακτήθηκε Ιούνιο, 2021, από https://www.academia.edu/208132/What_does_photography_document
- Roberts, B. (2012), *Production in View: Allan Sekula's Fish Story and the thawing of postmodernism*, Tate paper 18. Ανακτήθηκε Ιούνιο, 2021, από <https://www.tate.org.uk/research/publications/tate-papers/18/production-in-view-allan-sekulas-fish-story-and-the-thawing-of-postmodernism>
- Roberts, S. (2009), *We English, Book Commentary*, Chris Boot Ltd
- Roberts, S., φωτογραφική σειρά *We English* (2007-2008). Ανακτήθηκε Ιούνιο, 2021, από <https://www.simoncroberts.com/work/we-english/>
- Tagg, J. (2018), *Evidence, truth and order. Photographic records and the growth of the state*, στο L. Wells (Επιμ.), *The photography reader* (307-310), second edition Routledge
- *The University of Warwick* (<https://warwick.ac.uk/>)

- Thoreau, H. D. (2020), *Περπατώντας*, Οξυ Επίλεκτα, Brainfood Εκδοτική (first published 1861)
- Weber, C., φωτογραφική σειρά *Iconostasia* (1986) και *Byzance* (2015). Ανακτήθηκε Μάιο, 2021, από <https://charlesweberphoto.com/works/>
- Weinstein, M. A. (1992), "Photographic Realism as a Moral Practice", *The Journal of Value Inquiry*, 26., 175-188
<https://search.proquest.com/scholarly-journals/photographic-realism-as-moral-practice/docview/1303254873/se-2?accountid=197770>
- Wojcik, D.(2019), "Spirits, Apparitions, and Traditions of Supernatural Photography", *Visual Resources: An International Journal of Documentation*, 25 (1-2), 109-136
<http://dx.doi.org/10.1080/01973760802674390>
- Yeoh, P. (2016), "The mystic lens – the influence of religion on photography", *The glass magazine, Faith*, 8. Ανακτήθηκε Απρίλιο, 2021, από <https://www.theglassmagazine.com/the-influence-of-religion-on-photography-with-the-worlds-most-famous-photographers/>
- Βρεττός, Τ., φωτογραφική σειρά *Wor(th)ship* (2015). Ανακτήθηκε Ιούνιο, 2021, από http://www.studiovrettos.gr/projects_more.aspx?projectid=22&prjno=20
- *Εταιρεία Παπαδιαμαντικών Σπουδών* (<https://papadiamantis.net/>)
- Κακαρούχας, Χ., *Ο Χάρης Κακαρούχας παρουσιάζει την φωτογραφική του δουλειά στην Luminous Eye*, 26/03/2021
(https://www.facebook.com/watch/live/?v=483181889384276&ref=watch_permalink)
- Κακαρούχας, Χ., φωτογραφική σειρά *Into Sanctum* (2007-). Ανακτήθηκε Απρίλιο, 2021, από <https://hariskakarouhas.com/work/>
- Καλαφάτης Σ., φωτογραφική σειρά *'Αθως: τα χρώματα της Πίστης* (2008-2013). Ανακτήθηκε Σεπτέμβριο, 2021, από <http://www.stratoskalafatis.com/>
- Κάντας, Β. (2017), *Φωτογραφία: Θεωρητικές προσεγγίσεις & προσωπικό ύφος*, ΕΚΠΑ e-learning g-couse, εκπαιδευτικό εγχειρίδιο, κεφ. 2.2
- Κουρκούμπα Δ. Κ. (2017), *Η Σκιάθος-Από την προϊστορία στον 21ο αιώνα*, Σκιάθος
- Μαρκίδου, Α. (2015), *Φωτογραφία: Κριτικές Αναγνώσεις*, Αθήνα
- Μαχαίρας Κ. Ν. (2010) , *Ανακαλύψτε τη Σκιάθο Περπατώντας*, Αναπτυξιακή Σκιάθου, Δημοτική Επιχείρηση

- Παπαδιαμάντης, Α.(1992), *Άπαντα*, Κριτική έκδοση Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Εκδόσεις Δόμος
- Παπαϊωάννου, Η. (2003), *Απτικού Αιγιαλού Αλληγορίες*, Δεπόλλας Γ., *Στην παραλία*, Φωτόραμα
- Πλάτων, Ρ. (2016), *Τα καθολικά εξωκκλήσια της Σύρας*, iFocus into the world of photography. Ανακτήθηκε Ιούλιο, 2021, από <https://www.ifocus.gr/inspirations/book-reviews/497-ta-katholika-eksokklisia-tis-suras>
- Πνευματικό Κέντρο Ιερών Ναών Σκιάθου (<https://www.pkins.gr/>)
- Συλλογικό έργο (2001), Βαγγέλης Ιωακείμιδης (επιμ.), *Το Πνεύμα της Θρησκείας-Φωτογραφικές Προσεγγίσεις*, Φωτογραφικό κέντρο Σκόπελος
- Συλλογικό έργο (2019), *Sacred:the experience of beyond*, Urbanautica Institute. Ανακτήθηκε Μάρτιο, 2021, από <https://urbanautica.com/call/sacred-the-experience-of-beyond/1331>
- *Τοπωνύμια της Σκιάθου* (<https://www.google.com/maps/d/u/0/viewer?msa=0&mid=1A7PDydxS-dWjk92EYcJsZH9gW6U&ll=39.16097130415925%2C23.486007316279007&z=16>)
- Χανδακά, Σ. (2013), *Λατρείας Τάματα-από τις συλλογές του Μουσείου Μπενάκη*, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη Α.Ε., Αθήνα
- Χατζηλίδης, Σ., *Ο Συμεών Χατζηλίδης παρουσιάζει την φωτογραφική του δουλειά στην Luminous Eye*, 12/2/2021 <https://www.facebook.com/luminouseye.athens/videos/771110570164729>
- Χατζηλίδης, Σ., φωτογραφική σειρά *Holiness* (2010-2017). Ανακτήθηκε Μάρτιο 2021 από <https://simeonchatzilidis.com/index.php/work/holiness>
- Χουλάκη, Μ. (2013) , *Τάματα: η ιερότητα της χειρονομίας*, Caravan project. Ανακτήθηκε Μάιο, 2021, από <http://www.caravanproject.org/tamata-h-ierotita-tis-xeironomias/>
- Χουλάκη, Μ., φωτογραφική σειρά *Τάματα:η ιερότητα της χειρονομίας*. Ανακτήθηκε Αύγουστο, 2021, από <http://www.mariachoulaki.gr/content.aspx?id=portfolio&pid=13#prettyPhoto>

Παράρτημα 1

Χάρτης Οδοιπορικού

Ελισάβετ Δερβένη, Χάρτης Σκιάθου (εξωκλησιών και διαδρομών)

Παράρτημα 2

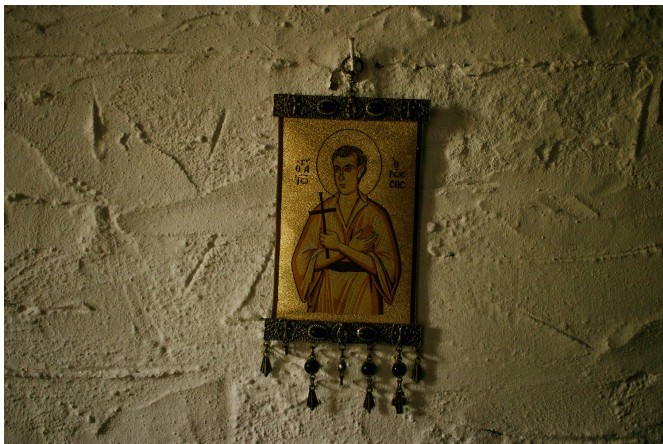
Το οδοιπορικό. Παραδείγματα εικόνων

Ελισάβετ Δερβένη, Άτιπλο, από την σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Ελισάβετ Δερβένη, Άτιπλο, από την σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Ελισάβετ Δερβένη, Άτιπλο, από την σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Ελισάβετ Δερβένη, Άτιπλο, από την σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Ελισάβετ Δερβένη, Άτιπλο, από την σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Ελισάβετ Δερβένη, Άτιπλο, από την σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Ελισάβετ Δερβένη, Άπιτλο, από την σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Ελισάβετ Δερβένη, Άπιτλο, από την σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Ελισάβετ Δερβένη, Άπιτλο, από την σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Ελισάβετ Δερβένη, Άπιτλο, από την σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Ελισάβετ Δερβένη, Άπιτλο, από την σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Ελισάβετ Δερβένη, Άπιτλο, από την σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Ελισάβετ Δερβένη, Άπιτλο, από την σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Ελισάβετ Δερβένη, Άπιτλο, από την σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Ελισάβετ Δερβένη, Άιτιλο, από την σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Ελισάβετ Δερβένη, Άιτιλο, από την σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Ελισάβετ Δερβένη, Άιτιλο, από την σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Ελισάβετ Δερβένη, Άιτιλο, από την σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Ελισάβετ Δερβένη, Άιτιλο, από την σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Ελισάβετ Δερβένη, Άιτιλο, από την σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Ελισάβετ Δερβένη, Άιτιλο, από την σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*

Παράρτημα 3

Υποενότητα εικόνων που υλοποιήθηκαν την περίοδο του χρ. Ορθόδοξου Πάσχα, 2021

Ελισάβετ Δερβένη, *Άτιπλο*, από την υποενότητα της σειράς *In Quest of DIY Holy Grails*

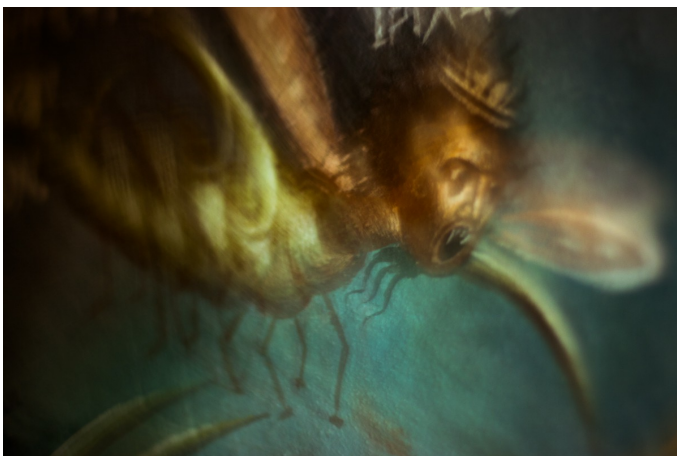
Ελισάβετ Δερβένη, *Άτιπλο*, από την υποενότητα της σειράς *In Quest of DIY Holy Grails*

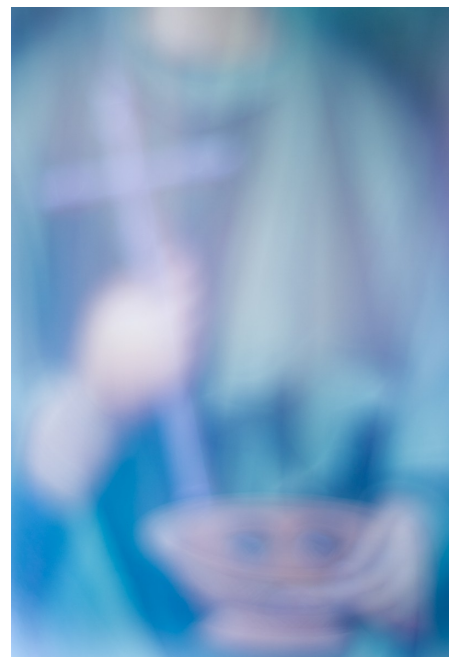
Ελισάβετ Δερβένη, *Άτιπλο*, από την υποενότητα της σειράς *In Quest of DIY Holy Grails*

Ελισάβετ Δερβένη, *Άτιπλο*, από την υποενότητα της σειράς *In Quest of DIY Holy Grails*

Ελισάβετ Δερβένη, *Άτιπλο*, από την υποενότητα της σειράς *In Quest of DIY Holy Grails*

Ελισάβετ Δερβένη, *Άτιπλο*, από την υποενότητα της σειράς *In Quest of DIY Holy Grails*

Ελισάβετ Δερβένη, *Άπιλο*, από την υποενοότητα της σειράς *In Quest of DIY Holy Grails*

Ελισάβετ Δερβένη, *Άπιλο*, από την υποενοότητα της σειράς *In Quest of DIY Holy Grails*

Ελισάβετ Δερβένη, *Άπιλο*, από την υποενοότητα της σειράς *In Quest of DIY Holy Grails*

Ελισάβετ Δερβένη, *Άπιλο*, από την υποενοότητα της σειράς *In Quest of DIY Holy Grails*

Ελισάβετ Δερβένη, *Άπιλο*, από την υποενοότητα της σειράς *In Quest of DIY Holy Grails*

Παράρτημα 4

Peer Review Request

Από τους φωτογράφους, των οποίων δουλειά αναφέρθηκε στο θεωρητικό μέρος της εργασίας, ζητήθηκε να συνεισφέρουν επιπλέον στην πτυχιακή αυτή με μια σύντομη ανατροφοδότηση στη σειρά *In Quest of DIY Holy Grails*. Σκοπός ήταν να υπάρξει μια διεύρυνση της κατανόησης των εικόνων και να δοθεί ο λόγος πίσω σε αυτούς, ώστε να δημιουργηθεί ένας διάλογος μεταξύ δημιουργών. Με αυτό τον τρόπο θα διανοίγονταν νέες πτυχές του θέματος.

Μέσω ηλεκτρονικού μηνύματος (που εστάλη 13/9/2021) προτεινόταν κάποια θέματα που θα μπορούσαν να θιχτούν:

1. *Μπορεί να συλληφθεί φωτογραφικά το θρησκευτικό αίσθημα;*
2. *Πως στέκεται η Φωτογραφία απέναντι στον "θείκό" παράγοντα;*
3. *Whether some topics are more fruitful if depicted via Critical Realism?*
4. *τι θεωρείτε πως επικοινωνεί η ενότητα εικόνων μου;*
5. *τι δεν αγγίζει/ προσεγγίζει/ αναδεικνύει και σας λείπει από το πρότζεκτ μου;*
6. *ό,τι άλλο επιθυμείτε να μοιραστείτε*

Οι απαντήσεις που λήφθηκαν κατάφεραν να υπενθυμίσουν την ελευθερία στην προσέγγιση του φωτογραφικού μέσου. Αναδεικνύοντας επίσης το όμορφο πρόσωπο του πεδίου της φωτογραφίας και της συναδελφικής μάθησης, αλλά και την ανάγκη για έκφραση, συγκίνηση, τέχνη.

Απάντηση από την Μαρία Χουλάκη⁷⁰:

Μαρία Χουλάκη <marichoulaki@gmail.com> 13/9/2021 7:47 μμ

1.«Η απόδοση του λατρευτικού χαρακτήρα της ανθρώπινης χειρονομίας με απασχόλησε από την πρώτη στιγμή. Προσπάθησα να φωτογραφίσω τα τάματα δίνοντας έμφαση στη σημειολογική τους έννοια. Δεν με προβλημάτισε ο σωστός φωτισμός, το σχήμα και η φόρμα τους, με την ακαδημαϊκή εκδοχή του όρου. Δεν με απασχόλησε τόσο η ορατή όσο η αόρατη όψη του αντικειμένου. Πάσχιζα να ανασύρω στην επιφάνεια το φως που υπήρχε μέσα τους, γιατί τελικά διαπίστωσα ότι σε ένα λατρευτικό χώρο η αντίληψη μας για το θείο, εκφέρεται και εκφράζεται μέσα από τη σχέση μας με το φως.» *Τάματα, η ιερότητα της χειρονομίας*, έκδοση του Μουσείου Φωτογραφίας Θεσσαλονίκης, Ιανουάριος 2009. ISBN 978-960-6788-04-8

Ο Αρχαιολόγος κος Νικόλαος Σταμπολίδης διατύπωσε μια ενδιαφέρουσα άποψη στη συνάντηση που είχα μαζί του στο Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης με αφορμή την έκδοση *Τάματα, η ιερότητα της χειρονομίας*. Είχε αναφέρει κάτι που δεν θα ξεχάσω ποτέ «τα τάματα είναι ολόκληρος ο άνθρωπος πολιτισμός» Αυτή η τόσο άμεση και λακωνική διατύπωση επιβεβαίωσε τη δική μου αίσθηση ότι μέσα από τη φωτογραφική αποτύπωση των ταμάτων είχα συναντήσει το μεγαλείο της ανθρώπινης ψυχής αλλά και της ανθρώπινης ανεπάρκειας.

2.Όπως έχω ήδη αναφέρει η αντίληψη μας για το θείο, εκφέρεται και εκφράζεται μέσα από τη σχέση μας με το φως, σε ότι αφορά στη φωτογραφική τέχνη. Κατά τη διαδικασία της φωτογραφικής καταγραφής των ταμάτων μέσα στους λατρευτικούς χώρους, βρισκόμουν συνεχώς αντιμέτωπη με αυτό το ερώτημα. Το θείο είναι μια αφαιρετική έννοια που ενδεχομένως να αποτυπώνεται αρτιότερα με το κενό.

3.Οι φωτογραφίες σου είναι καθαρές όπως το απαιτεί το θέμα. Δεν έχουν την πρόθεση να εξωραΐσουν την πραγματικότητα, είναι απέριτες και αγκαλιάζουν με τρυφερότητα το μικρό και ασήμαντο. Γιατί το σημαντικό εδώ είναι η ανθρώπινη χειρονομία και το συναίσθημα που αυτή αποπνέει.

4. Ίσως μια επόμενη φωτογράφιση σε άλλη εποχή με λιγότερο ήλιο.... Ήδη η πρώτη φωτογραφία the road κρύβει περισσότερο μυστήριο.... Αλλά αυτό θα το αποφασίσεις εσύ!

5. Νομίζω ότι αξίζει τον κόπο να επισκεφτείς και άλλα μέρη με *θαυματοουργούς αγίους* για ένα οδοιπορικό στα ξωκλήσια της Ελλάδας.... Είναι το θέμα μιας έκδοσης και μιας έκθεσης.

*Ψάξε το βιβλίο *Λατρείας Τάματα*, με το κείμενο της κοινωνικής ανθρωπολόγου Σοφίας Χανδακά.

Ελισάβετ Δερβένη <fo14049@uniwa.gr> 14/9/2021 12:38 π.μ.

Πολύ ευχάριστο να διαβάζω το κείμενο σας και τον λόγο σας πάνω στην ανθρώπινη χειρονομία και στη σχέση με το θείο. Αυτό που σας ανέφερε ο κ. Σταμπολίδης όπως είπατε είναι όντως σπουδαίο και πιστεύω εκφράζει και την δική μου τοποθέτηση με πολύ ωραίο τρόπο. Χαίρομαι επίσης που ξεχωρίσατε την πρώτη φωτογραφία The road, μιας και είναι αντιπροσωπευτική της δουλειάς μου.

Το βιβλίο *Λατρείας Τάματα* ομολογώ ήταν από εκείνα που είχα σαν οδηγό στην αρχή αυτού του ταξιδιού. Ήταν αυτό που με σύστησε και στις εικόνες σας.

⁷⁰ Η Μαρία Χουλάκη είναι φωτογράφος και καθηγήτρια τέχνης. Έργα της βρίσκονται σε ιδιωτικές συλλογές και μουσεία, ενώ η ίδια επιμελείται εκθέσεις και δημοσιεύσεις. Για την εργογραφία της δείτε: <http://www.mariachoulaki.gr/Content.aspx?id=portfolio-look>

Πραγματικά σας ευχαριστώ και πάλι. Η κίνηση ανταπόδοσής σας μου γεννάει κάτι πολύ αισιόδοξο.
Να ευχηθώ κι εγώ καλή συνέχεια στην ανακάλυψη και αποτύπωση της ανθρώπινης φύσης και ομορφιάς.

....

Μαρία Χουλιάκη <marichoulaki@gmail.com> 14/9/2021 7:50 π.μ.

....

Η ενασχόληση με τα τάματα σου μαθαίνει να είσαι γενναιόδωρη και να ελπίζεις σε μια ανατροπή προς το καλύτερο.
Ίσως κατά βάθος να είναι αυτός ο λόγος που ασχοληθήκαμε και εμείς με αυτό το θέμα.

.....

Απάντηση από τον Charles Weber⁷¹:

Charles Weber <charlesweberphoto@gmail.com>> 15/9/2021 3:17 μ.μ.

Dear Elisabeth,

Thank you for your message and the mention you made of my work.

Yes, your subject and your intentions in this work are very interesting and you express it very well in your introduction text. This confrontation and symbiosis between elements of orthodox faith and daily life elements inside churches, chapels or landscape is something specific to the greek reality. It is a large field where you may develop a interesting photographic work.

For me, the body of photographs you are presenting here is just a start, a first step to be developed.

I see three different parts in your work : the roads and paths / the chapels in the landscape / the elements inside the chapels.

Roads and paths: this part is maybe the most achieved, it have a romantic feeling and communicates some mystery of going to a holy place. "the road" and "crossing" are specially beautiful and personally I like very much "Signes" it is a good composition and it have a little bit of irony I appreciate.

Chapels in the landscape: after the road you discover the chapels from faraway, good idea.

As pictures I appreciate specially "AG Kali" and "Ruines" but I would suppress "Untitled" it have no photographic interest.

Elements inside the chapels: here we jump immediately to small elements, mostly cropped and in a totally different style of pictures more inspired from the aesthetic of the German school of Dusseldorf (except maybe "leopard tiles" and "Karaghiosis matches", "the homemade" Is a good picture but have no relation with your subject). This part is the main purpose of your work and it needs to be developed more and in more directions to become a great work.

Details are OK but I feel some missing transition between the outside and the inside in your story. Maybe to add some general views of the inside of some chapels to situate the orthodox environment. Maybe to use more natural light, more space feeling...and so on.

It is a good start but I think that if you go on working, reality will offer you much more to illustrate you subject.

Looking forward to hear from you and to see in the future the progress of your work.

Enjoy photography

Friendly

Charles

Ελισάβετ Δερβένη <fo14049@uniwa.gr> 15/9/2021 4:37 μ.μ

Dear Charles,

Thank you so much for your wonderful response.

⁷¹ Ο Charles Weber, πρώην λέκτορας φωτογραφίας, εργάζεται ως ελεύθερος επαγγελματίας φωτογράφος και είναι μέλος της γκαλερί *focale.ch*. Για την εργογραφία του δείτε: <https://charlesweberphoto.com/>

I'm very honoured for contributing to my work that way too and for being very detailed about some of the photos. It's really helpful to have this kind of feedback. I'll admit I'm thrilled you mentioned the Dusseldorf school since it had a big affect to my point of view in Photography. Plus, it was great you appreciated the "Signs" photo.

....

Charles Weber <charlesweberphoto@gmail.com>> 16/9/2021 12:14 μ.μ.

Dear Elisabeth,

Thanks for your reaction to my message, I hope it may encourage you to go on with this interesting project.

....

Απάντηση από τον Πλάτωνα Ριβέλλη⁷²:

Πλάτων Ριβέλλης <platon@rivellis.gr> 16/9/2021 12:44 μ.μ

Επιστολή:

Από

τον Πλάτωνα Ριβέλλη

Προς

την Ελισάβετ Δερβένη

Σύρος, 16-9-21

Αγαπητή Ελισάβετ,

Πριν από όλα επιθυμώ να εκφράσω τη συμπάθεια μου για τις φωτογραφίες σου, τις οποίες με ευχάριστη έκπληξη είδα για πρώτη φορά μόλις χτες. Είναι φωτογραφίες που δεν ακολουθούν την επίμονη και μονότονη εννοιακή μόδα που έχει καταλάβει την τελευταία εικοσαετία τις απανταχού φωτογραφικές σχολές. Είναι φωτογραφίες που προσδίδουν γνησιότητα, ευθύτητα, απλότητα, είναι δηλαδή φωτογραφίες ουσιαστικές. Θα εκπλαγείς μάλιστα και εσύ η ίδια, όταν μετά από χρόνια θα διαπιστώσεις πόσο θα βελτιωθείς αν ακολουθήσεις αυτόν τον απλό και ευθύ δρόμο, διότι οι ίδιες αρετές που ήδη διαπιστώνω θα σε έχουν βοηθήσει να γίνεις πιο σύνθετη και πιο εσωτερική. Ετοιμάσου όμως από τώρα να εξοικειωθείς με τη διαπίστωση ότι στην πορεία της δικής σου βελτίωσης το κοινό με το οποίο θα μπορείς να επικοινωνείς θα συρρικνώνεται, την ίδια στιγμή που αυτό που απομένει ποιοτικά θα αναβαθμίζεται. Και αυτό είναι λογικό, διότι πολύ λίγοι είναι οι θεατές που θέλουν ή μπορούν να ακολουθήσουν αντίστοιχη πορεία βελτίωσης με εκείνη του δημιουργού.

Ας έρθω όμως στις ερωτήσεις που μου έθεσες, τις οποίες παραθέτω για την ενότητα του κειμένου:

- αν η παρουσία του θρησκευτικού αισθήματος μπορεί να συλληφθεί φωτογραφικά
- πώς στέκεται η Φωτογραφία απέναντι στον "θεϊκό" παράγοντα
- τι θεωρείτε πως επικοινωνεί η ενότητα εικόνων μου
- τι δεν αγγίζει/προσεγγίζει/αναδεικνύει και σας λείπει από το πρότζεκτ μου

Υπεραπλουστεύοντας θα έλεγα ότι οι παραπάνω ερωτήσεις δεν έχουν ρόλο ή θέση στη δημιουργία ή στην εκτίμηση του έργου σου. Πιθανόν να είναι χρήσιμες για τη βαθμολόγηση μιας πτυχιακής εργασίας διευκολύνοντας και τον φοιτητή και τον διδάσκοντα να αξιολογήσουν μια επιστημονική (;) επάρκεια.

Ένας δημιουργός (όχι απλώς ένας σοβαρός και ειλικρινής επαγγελματίας φωτογράφος) προτείνει προς επικοινωνία ένα έργο, του οποίου ακόμα και ο ίδιος αγνοεί το βαθύτερο νόημα και την ουσιαστική του αξία. Ένα έργο τέχνης, όσο σπουδαίο ή ταπεινό και αν είναι, παραμένει και για τον δημιουργό και για τον αποδέκτη ένα ερωτηματικό.

Από την επιστολή σου αντιλαμβάνομαι ότι γνωρίζεις τις φωτογραφίες μου με τα εκκλησάκια της Σύρου που συνοδεύει ένα σύγγραμμα μιας ιστορικού που τα αφορά. Η πλειοψηφία των φωτογραφιών που τράβηξα και επέλεξα (πάνω από εκατό) περιλαμβάνονται σε αυτό το βιβλίο,

⁷² Ο Πλάτων Ριβέλλης γράφει βιβλία, επιμελείται εκθέσεις και διδάσκει το φωτογραφικό μέσο από τη δεκαετία του 1980. Για την εργογραφία του δείτε: <https://www.rivellis.gr/>

και δικαίως αφού αφορούν τα συγκεκριμένα εκκλησάκια, αλλά μόνον καμιά τριανταριά θεωρώ ότι μπορούν να αποτελέσουν μέρος του συνολικού μου έργου. Αυτές οι λίγες φωτογραφίες εκφράζουν εμένα και απευθύνονται στον πιθανό θεατή, ο οποίος δεν με απασχολεί αν είναι πιστός Χριστιανός ή αν αγαπάει τη Σύρο, αλλά μόνον αν γνωρίζει και αγαπάει την τέχνη της φωτογραφίας και αν ενδιαφέρεται για το έργο μου. Και δεν θα μπορούσα να τον ρωτήσω τι ακριβώς βλέπει στις φωτογραφίες μου, δεδομένου ότι ο καλλιτέχνης ουδέποτε γνωρίζει με ακρίβεια τι περιλαμβάνει στην ουσία το έργο του, με συνέπεια να του αρκεί η συγκίνηση του αποδέκτη, όπως και αν προκαλείται αυτή. Με λίγα λόγια μια ενδιαφέρουσα φωτογραφία εκκλησίας δεν εγγυάται τα θρησκευτικά συναισθήματα του δημιουργού της, όπως και η επιλογή της από μέρος του θεατή δεν εκφράζει τη δική του θρησκευτικότητα και την ταύτιση της με εκείνην του δημιουργού.

Με λίγα λόγια η φωτογραφία που δεν έχει εφαρμοσμένο στόχο κρίνεται από την εγκεφαλική και συναισθηματική ένταση που περικλείει και από την αντίστοιχη ένταση που προκαλεί. Πάντοτε όμως με όπλο την αφαίρεση.

Χαίρομαι για τις φωτογραφίες σου και πιστεύω ότι σε περιμένει μια πολύ γόνιμη και ευχάριστη φωτογραφική διαδρομή.

Πολύ φιλικά

Πλάτων Ριβέλλης

Απάντηση από τον Χάρη Κακαρούχα⁷³:

Απομαγνητοφώνηση βιντεοσυνομιλίας 16/9/2021 12:30 μ.μ (απόσπασμα)

Ελισάβετ Δερβένη (ΕΔ)

Στην σειρά Into Sanctum μου άρεσε το πως προσεγγίσατε τους ιερούς χώρους και αντικείμενα. Δώσατε μια διαφορετική εικόνα στα ήδη γνωστά αντικείμενα. Για μένα αυτές οι εικόνες σας είναι πολύ ζωντανές. Η πρακτική σας όμως ήταν πολύ διαφορετική από την δική μου και σκέφτηκα να δοκιμάσω και τον άλλον τρόπο λήψης. Να μην έχω πλήρη έλεγχο μέσα από το σκόπευτρο και η μετέπειτα επεξεργασία να είναι πιο ελεύθερη. Να δω με αυτόν τον τρόπο αν θα κατάφερα να μεταφέρω αυτήν την πνευματικότητα του χώρου. Όταν κοιτούσα όμως αυτές τις εικόνες η ανάγνωσή τους τελείωνε πολύ γρήγορα.

Χάρης Κακαρούχας (Χ.Κ.)

Αυτό που λέμε καλλιτεχνική φωτογραφία είναι ένας προσωπικός κόσμος. Επομένως, χρησιμοποιούμε την φαινόμενη πραγματικότητα για να εκφράσουμε αυτόν τον κόσμο. Το θέμα είναι να φωτογραφίζουμε πράγματα που μας αφορούν προσωπικά, να μην μείνουμε στις κοινωνικές μελέτες. Αν δεν είναι μια αγαπητική ιστορία δεν έχει νόημα.

Ε.Δ.

Την προσωπική σχέση μου με τα ζωκλήσια την πήρα σαν αφορμή για να δουλέψω αυτό το θέμα, αλλά δεν ήθελα να μιλήσω για την δική μου προσωπική σκέψη/ ανάγκη. Οπότε θεώρησα πως κάνω κάτι πιο κοινωνιολογικό ή λαογραφικό.

Χ.Κ.

Κοινωνιολογία κάνουν οι κοινωνιολόγοι. Οι καλλιτέχνες κάνουν προσωπικά πράγματα. Όσο πιο προσωπικός γίνει κάποιος, όσο πιο βαθιά πάει μέσα του, τότε κοινωνεί με τους άλλους. Αν μείνει στην επιφάνεια τότε αυτό που κάνει δεν αφορά κανέναν, ούτε καν τον ίδιο, γιατί είναι ψεύτικο....

....

Για μένα, αυτό που λέμε πνευματικότητα, δεν είναι υπόθεση πίστης. Το πνεύμα δεν είναι ιδέα, δεν είναι ιδεολογία. Είναι μια οντότητα με την οποία είτε σχετίζεσαι είτε όχι.

Ε.Δ.

Τι σχέση έχει η φωτογραφία με το πνεύμα;

Χ.Κ.

Τη σχέση που έχει ο φωτογράφος με το πνεύμα. Σχετικά με την ερώτησή σου, αν μπορεί το θρησκευτικό αίσθημα να συλληφθεί φωτογραφικά... τίποτα δεν συλλαμβάνεται. Απλά ο δημιουργός εκφράζει το προσωπικό του αίσθημα. Επομένως εάν έχει ένα προσωπικό βίωμα (αίσθημα) τότε αυτό το πράγμα γράφει στην εικόνα. Εκείνη τη στιγμή του click δεν κάνεις μια μηχανική πράξη. Εκείνη τη στιγμή ζεις κάτι, αλλιώς δεν κάνεις το click. Αυτό που ζούμε, αυτή η ενέργεια, είναι που μεταφέρεται από την εικόνα στο θεατή. Και ή συγκινεί ή δεν συγκινεί. Συν-κίνηση σημαίνει ακριβώς: αυτή η ενέργεια μου δονεί κάτι που υπήρχε ήδη μέσα μου.

⁷³ Ο Χάρης Κακαρούχας είναι συνιδιοκτήτης και καλλιτεχνικός διευθυντής της *Luminous Eye* και διδάσκει τη φωτογραφία ως συνειδητή έκφραση. Η δουλειά του έχει παρουσιαστεί σε εκθέσεις ανά τον κόσμο και έχει εκδοθεί σε φωτογραφικά λευκώματα. Για την εργογραφία του δείτε: <https://hariskakarouhas.com/>

Ε.Δ.

Άρα με βάση την διαφορετική σχέση που έχει ο καθένας με το πνεύμα, αντιλαμβάνεται διαφορετικά τις εικόνες.

Χ.Κ.

Ακριβώς. Όταν βλέπουμε, στην ουσία αναγνωρίζουμε κάτι το οποίο είναι εντός. Γι' αυτό βλέπουμε διαφορετικά μεταξύ μας. Αν κάποιος προσπαθεί να δομήσει τον τρόπο που βλέπουμε, αυτό που κάνει είναι να μας καταστρέφει, και μας κάνει να κοιτάμε, αλλά χωρίς να βλέπουμε. Βλέπω είναι συναντώ. Το ίδιο ισχύει όταν κοιτάω μια φωτογραφία και όταν φωτογραφίζω. Αν δεν είναι αυτό τότε μιλάμε για μηχανικές κατασκευές και δεν αφορούν κανένα. Στην ουσία, δεν συγκινούν κανέναν.

...

Η φωτογραφική σειρά μου, όπως είπες, έχει κάποια εξωτερική σχέση με την πνευματικότητα, εμπεριέχει όμως το ίδιο αίσθημα που υπάρχει και σε όλες τις άλλες σειρές μου. Είναι το αίσθημα που ζω τη ζωή. Το έργο κάθε καλλιτέχνη είναι ο τρόπος που ζει. Επομένως δεν είναι απλά αν μπορούμε να εκφράσουμε αυτό το αίσθημα στις εικόνες. Είναι το βασικό ζητούμενο στην τέχνη.

...

Πως στέκεται η φωτογραφία στον θεϊκό παράγοντα (ας το πούμε πνεύμα); Το πνεύμα είναι μια οντότητα διαφορετική από όλες τις υπόλοιπες. Στη δική μας παράδοση λέγεται άκτιστο. Το άκτιστο φως. Είναι δηλαδή μια οντότητα που δεν έχει υλική υπόσταση. Αν όμως σχετιστούμε με αυτήν την οντότητα τότε μπαίνουμε σε μια άλλου είδους κατάσταση ύπαρξης. Αυτό γίνεται μέσα από αυτό που λέμε προσευχή, διαλογισμό. Για μένα γίνεται μέσα από μια διαδικασία στην οποία στεκόμαστε σιωπηλοί...Σιωπούμε μπας και ακούσουμε ή έρθουμε σε επαφή με αυτό το πνεύμα. Γιατί αυτό το πνεύμα είναι παντού. Αυτός ο συσχετισμός με το πνεύμα δεν είναι διανοητικό πιστεύω, αλλά βίωμα.

Ε.Δ.

Η φωτογραφία πιστεύετε θα μπορούσε να είναι ένα μέσο για να έρθει ο φωτογράφος σε επαφή με το πνεύμα; Θα μπορούσε σαν πρακτική να είναι κάτι αντίστοιχο του διαλογισμού ή της προσευχής;

Χ.Κ.

Ο τρόπος που εγώ το προσεγγίζω είναι και μέσα από τη φωτογραφία. Αλλά αυτός είναι ο τρόπος που ζω. Κάθε στιγμή είναι μια διαλογιστική στιγμή. Το σημαντικό είναι να έχουμε επίγνωση του ποιοί είμαστε. Ένας άνθρωπος ο οποίος έχει μια βιωματική σχέση με το πνεύμα μπορεί να μεταφέρει κάτι από το βίωμα του στην φωτογραφία. Όμως δεν μπορεί να φωτογραφίσει το πνεύμα.

Ε.Δ.

Προσωπικά, ακόμα διαβάζω τις εικόνες σημειολογικά και για μένα συνεχίζουν να είναι σημεία. Θα ήθελα πολύ να δω και αυτό που λέτε.

Χ.Κ.

Η εικόνα μας δημιουργεί αισθήσεις και συναισθήματα. Αρκεί να αντιληφθείς ότι υπάρχει και ένας άλλος τρόπος και αυτή η νοητική αντίληψη μπορεί να σου δώσει το ερέθισμα για ψάξιμο.

Ε.Δ.

Βρίσκω αισιόδοξο ότι αναφερθήκατε στην Τέχνη, στην αλήθεια που μπορεί να φέρει ο καλλιτέχνης και το έργο του.

Χ.Κ.

Για μένα, μια εικόνα μπορεί να σου αλλάξει τη ζωή. Αρκεί να τη δεις.

...

Οι δημιουργοί δεν υλοποιούν οπτικά παρά το προσωπικό τους βίωμα. Επομένως, αν κάποιος σταθεί σε αυτό, τότε ακριβώς αισθάνεται και τον άνθρωπο που το κάνει...

Από τις λίγες φωτογραφίες σου που είδα μου αρέσουν γιατί έχουν μια απλότητα και αισθάνομαι ακριβώς πως έχουν να κάνουν με κάτι περισσότερο από μια αναπαράσταση. Έχουν μια παρουσία. Αυτό που με συγκινεί, που με ενδιαφέρει και μου αρέσει είναι αυτή η απλότητα. Αυτό μου λέει αυτόματα κάτι για σένα.

Απλότητα με την όμορφη έννοια. Άλλωστε και οι δικές μου φωτογραφίες είναι επίσης απλές.

Ε.Δ.

Δεν θα μπορούσα να τις πω απλές μιας και καταπιάνονται με μεγάλα σύμβολα.

Χ.Κ.

Το σύμβολο είναι κάτι που παραπέμπει σε νοητική επεξεργασία. Σύμβολο σημαίνει ιδέα, concept, ιδεολογία. Οι εικόνες όμως είναι κάτι πέρα από αυτά. Είναι συνάντηση. Όταν δεν συναντιέσαι με τη φωτογραφία τότε προσπαθείς να την καταλάβεις. Εκεί τελειώνει και η σχέση σου με την εικόνα. Γιατί μπαίνεις σε μια διανοητική θέαση, η οποία είναι ψεύτικη. Είναι: κοιτάζω χωρίς να βλέπω.

Ε.Δ.

Είναι δηλαδή όλη η σύγχρονη τέχνη

Χ.Κ.

Δεν προσπαθώ να αναιρέσω την σύγχρονη προσέγγιση στη φωτογραφία, παρά μόνο να εξηγήσω ότι υπάρχει και ένας άλλος τρόπος. Και οι φωτογραφίες που κάνω εγώ είναι με αυτόν τον άλλον τρόπο.

...

Απάντηση από τον Αλέξη Βασιλικό⁷⁴:

Απομαγνητοφώνηση τηλεφωνικής συζήτησης 16/9/2021 2:17 μ.μ.
(απόσπασμα)

Αλέξης Βασιλικός

...

Υπάρχει το υπερβατικό σαν σύμβολο, μέσα στη συμβολική φωτογραφία, στο πικτοριαλισμό ή ακόμα και στους πρώτους φωτογράφους, υπάρχει όμως και το βίωμα. Εγώ το υπερβατικό το βάζω στο βίωμα, όχι στην εικόνα. Για μένα το υπερβατικό είναι η εμπειρία της διάλυσης του υποκειμένου και του αντικειμένου. Όταν ξεχνάς τον εαυτό σου ή σταματάς να σκέφτεσαι βιώνεις την ένωση με το σύμπαν. Αυτό το λέω Θεό.

...

Φωτογραφίζοντας τα εκκλησάκια φτάνεις όσο πιο κοντά στην αφαίρεση. Η εικόνα με το κερί για παράδειγμα έχει να κάνει με την διαδικασία via negativa όπως ονομάζεται στον χριστιανικό μυστικισμό. Διαδικασία στην οποία αδειάζεις το μυαλό σου και τη συνείδησή σου από παραστάσεις, έννοιες και σύμβολα. Προς τα εκεί έγκειται και η δικιά μου διαδικασία. Στην αφαίρεση, που θα καταλήξει στο πιο λιτό πράγμα, το οποίο θα γίνει δείκτης στο θείο. Η εικόνα όμως δεν θα γίνει το ίδιο το θείο.

...

Δεν είναι τυχαίο ότι τα εκκλησάκια χτίζονται σε σημεία με μια ιδιαίτερη ενέργεια. Τα μέρη αυτά έχουν μια εσωτερική ησυχία. Βοηθάνε το θρησκευτικό αίσθημα να αναδυθεί... Θα μπορούσες να αφήσεις περισσότερο κενό στις εικόνες σου και να βγάλεις πιο αφαιρετικές εικόνες στα εσωτερικά, άλλωστε και το θρησκευτικό αίσθημα είναι το ίδιο αφαιρετικό.

...

Θα έλεγα, γιατί να κάνεις ως φωτογράφος εικόνες στην υπηρεσία της πληροφορίας; Γιατί να δώσεις και άλλη σκέψη στον άλλον, και άλλο βάρος; Θέλουμε να ξεχάσουμε. Γιατί να μην δώσεις λίγη ησυχία; Ένα ξέφωτο να αναπαυθεί.

...

⁷⁴ Ο Αλέξης Βασιλικός είναι εικαστικός καλλιτέχνης με βάση την Αθήνα. Από το 2012 συν-επιμελείται το διαδικτυακό περιοδικό *Phases Magazine*. Για την εργογραφία του δείτε: <http://www.alexisvasilikos.net/>

Απάντηση από τον Simon Roberts⁷⁵:

Ελισάβετ Δερβένη <fo14049@uniwa.gr> 16/9/2021 4:43 π.μ.

Dear Simon,

thank you so much for your response and your willingness to “read” my photos.

...

My dissertation hasn't been translated from greek yet, so I'll try to explain the context in which I mention your series.

First I write about the chapels of Greece and the anthropological signigicance of these places as a vivid part of vernacular religion. The study of vernacular religion can provide essential insights into the complexity and creativity of religious expression in general. I see these chapels as a place that one is free to use as he/she pleases (this is not allowed in churches) in the same way that is happening with the religious belief. The island of Skiathos is where I've lived most of my time and I saw its chapels as a case study that can present the personal faith attributes of the locals, which I believe represent the national idea of Faith.

In the second chapter I speak about other photogaphers' work to clarify the influence they had on my own. I talk about *Critical Realism* through the series *Troubled Land* by P.Graham, *Fish Story* by A. Sekula and *We English*. Then I mention some series by greek photographers who have worked on the chapels of Greece. In the last chapter I mention my photographic practice.

Here is the passage in my dissertation which discuss your work:
Simon Roberts in the photo series *We English* captures...

...

Looking at your photographs and reading your statements, throughout your work, the thing I can relate with the most is the idea of a collective way of being, in which ironically every individual creates the whole community, the whole picture, but there is no individual left at the end. “Our shared history...” as you said (*Daily Sea*). In *We English* what I think is wonderful about its wide-angles shots is that they don't have an ending to their readings. Also, I appreciate the feature of british cynicism, which I hope one day to be able to show to my work too. Finally, coming across your series *Sixteen*, I found its point of view similar to my own on the series of my dissertation. What's important, what has more value is the human recipiant, the way people feel and believe and not God.

Hope I'll here from you soon.

Kind Regards,
Elizabeth Derveni

Simon Roberts <simon@simoncroberts.com> 17/9/2021 12:17 μ.μ.

Hi Elizabeth

Thanks for this additional information, which is interesting to get the context to your picture and understand the influences you consider.

⁷⁵ Ο Simon Roberts είναι εικαστικός καλλιτέχνης με βάση το Brighton. Έχει εκδώσει αρκετές μονογραφίες, ενώ τα έργα του έχουν εκτεθεί ευρέως και βρίσκονται σε δημόσιες και ιδιωτικές συλλογές. Για την εργογραφία του δείτε: <https://www.simoncroberts.com/>

I enjoyed looking at your work, and was particularly drawn to the interior studies that you made of objects, often quite banal, but which are loaded with spritual/ religious connotation - especially those that are so beautifully lit and take on a mystic dimension (particularly the Karaghiozis matches and pomegranate). These balance well with the chapels sat in the landscape, giving the viewer an understanding of how these are situated within the geography of the island - mostly remote, there to be discovered. I would maybe not use as many photographs of the paths leading into the distance, as it feels like too easy a compositional trick. Perhaps you only need one of these in the edit. I also don't see the relevance of the shepherd in the series. Do you have any photographs where you stand back and see more of the interior spaces, not just details of the objects in the chapels?

For instance, a British photographer did a lovely series of old churches he found in villages around the county he lives:

<https://www.georgegammer.com./section866416.html>

(The scans on his website aren't very good).

Funnily enough I've recently finished a new series of work on religion in Cuba, which involved photographing interiors of different religious faiths in Havana. Where possible, my photographs attempted to take in as much of the interior space as possible, always focussed down the nave of the church/ chapel/ religious space. I've attached a few here.

One thing I would watch in some of your photographs is very tight compositions. I sometimes feel like you've cropped out a significant part of the picture. For instance, in the homemade chapel picture or sacrifice - you could pull back a bit and give the objects (like the glass vase) a bit more room to breath. Also watch that you don't oversaturate some of the photographs - in a couple of the colours and saturation are really 'loud', and could be tamed down a bit.

In terms of your questions, to be honest, critical realism, is not really a concept I've considered in my practice, particularly with We English. Although I would certainly agree with Allan Sekula plea for art to become once more critically engaged and that we should be commenting on social, cultural and political issues within our work. It's certainly something I strive to do. In some ways for critical realism to feature strongly in a series of work it requires a heavy use of text and detailed research to help project the issues one is trying to tackle - something that Sekula's 'Fish Story' does extremely well. In We English, I do offer a short commentary on some of the photographs to provide a contextual reading to the photographs and give the viewer an opportunity to 'read' the landscapes from a historical and cultural perspective. I'm sending you a pdf of my commentary, which you can download here: <https://we.tl/t-QbLyxaATmJ>

One area that I have become increasingly interested is that of 'inscape', a term coined by the Victorian poet Gerard Manley Hopkins to suggest that every living thing has a unique set of characteristics which distinguish it from the next – something akin to a God-given essence. Hopkins argued it was the artist or poet's responsibility to recognise this 'inscape' within nature and convey this to others through their art. You can read a bit more here: https://en.wikipedia.org/wiki/Inscape_and_instress

I'm sorry I don't have more time to discuss the work, but it would be a pleasure to meet you sometime and continue our conversation. So do let me know if you make it over to England at some stage...

Best of luck with the rest of your course/ dissertation.

Simon

Επισυναπτόμενες Φωτογραφίες:

Simon Roberts

Simon Roberts

Simon Roberts

Simon Roberts

Simon Roberts

Simon Roberts

Απάντηση από τον Στράτο Καλαφάτη⁷⁶:

Απομαγνητοφώνηση βιντεοσυνομιλίας 23/9/2021 12:00 μ.μ (απόσπασμα)

Ελισάβετ Δερβένη (Ε.Δ.)

Πώς πιστεύετε πως στέκεται η φωτογραφία απέναντι στον “θεϊκό” παράγοντα; Η παρουσία του θρησκευτικού αισθήματος μπορεί να συλληφθεί φωτογραφικά;

Στράτος Καλαφάτης (Σ.Κ.)

Έχοντας περάσει πολύ χρόνο στον Άθω, 200 μέρες και νύχτες, είμαι πεπεισμένος ότι το μεταφυσικό κομμάτι, το πνευματικό/θρησκευτικό δεν μπορεί να φωτογραφηθεί. Την ώρα που οι άνθρωποι του Όρους για παράδειγμα προσεύχονται ή κλαίνε από βαθιά πίστη ή από συγκίνηση, δεν είναι μπροστά σε έναν φωτογράφο και το τρίποδό του. Είναι απομονωμένοι στο κελί τους, και αυτές οι πολύ προσωπικές και μεταφυσικές στιγμές δεν έχουν να κάνουν με τη φωτογραφία. Γι' αυτό και η εργασία του Άθους βασίζεται στην πιο πραγματική/ ανθρώπινη εικόνα του Αγίου Όρους, στην καθημερινότητα των ανθρώπων εκεί, παρά στην πνευματικότητά του.

...

Η φωτογραφία είναι ένα τεχνικό μέσο το οποίο αφηγείται ιστορίες. Δεν έχει σχέση με τον θεϊκό παράγοντα. Μπορεί να τον προσεγγίσει ή να προσπαθήσει να τον περιγράψει, αλλά δεν μπορεί να σταθεί απέναντί του, ούτε να αναμετρηθεί μαζί του. Ο φωτογράφος μπορεί μόνο να υπαινιχθεί τι αισθάνεται γι' αυτό.

Για μένα ο φωτογράφος είναι υποχρεωμένος να σταθεί με τον ίδιο σεβασμό απέναντι σε οποιοδήποτε θέμα και αν πραγματεύεται. Έχουμε μια ευθύνη ως δημιουργοί, για ό,τι πράρτουμε και λέμε.

Ε.Δ.

Στην εργασία αναφέρομαι σε ένα κείμενο, το οποίο μιλάει γι' αυτόν τον σεβασμό. Μιλάει για την ηθική πάνω στη φωτογραφία και την ορίζει ως την πράξη εκείνη στην οποία ο δημιουργός συμφιλώνεται με την πραγματικότητα που έχει απέναντί του και την αποτυπώνει χωρίς να της επιβληθεί.

Σ.Κ.

Ο καθένας αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα τελείως διαφορετικά. Για την φωτογραφία είναι γνωστό ότι είναι μια εκδοχή της πραγματικότητας, η οποία ορίζεται περισσότερο από τον φωτογράφο. Δεν υπάρχει καμία αλήθεια στην ίδια την εικόνα. Προσωπικά έχω τελείως αντίθετη αντίληψη. Αν δεν σκηνοθετήσεις τον πραγματικό κόσμο που σου δίνεται, δεν υπάρχει φωτογράφος. Δεν έχει καμία αξία αν φωτογραφίσει κάποιος το Άγιο Όρος ή τα εκκλησάκια, αν δεν μπορώ να δω τον φωτογράφο πίσω από αυτές τις εικόνες. Είναι το μόνο που έχει σημασία, στη φωτογραφία και στην τέχνη. Άλλωστε και στο documentary, συζητάμε πλέον για ένα personal documentary. Δεν μιλάω για την σκηνοθετημένη φωτογραφία, το απολύτως ψεύτικο περιβάλλον. Μιλάω για τον φωτογράφο που μέσα από αρκετά χρόνια φωτογράφισης οδηγείται από μόνος του σε επιλογές, οι οποίες δημιουργούν τη φόρμα του, μια οπτική πρόταση ή οπτική προσέγγιση πάνω στα πράγματα και την ίδια τη ζωή. Η δουλειά του έγκειται στο να συμπράττει με την πραγματικότητα για την δημιουργία ενός νέου κόσμου.

⁷⁶ Ο Στράτος Καλαφάτης είναι φωτογράφος με βάση τη Θεσσαλονίκη. Έργα του έχουν παρουσιαστεί σε ατομικές και ομαδικές εκθέσεις και έχουν εκδοθεί σε φωτογραφικά λευκώματα. Για την εργογραφία του δείτε: <http://www.stratoskalafatis.com/>

Ε.Δ.

Ποιά θεωρείτε πως είναι η σημασία των χώρων αυτών; Αναζητώντας τι είναι αυτό που διατηρεί τα ξωκλήσια “ζωντανά”, που τα καθιστά σημαντικό κομμάτι του λαού της Σκιάθου, βρήκα ότι στα ξωκλήσια ο καθένας νιώθει άνετα να τα οικειοποιηθεί ή να δει την πίστη με έναν πιο ελεύθερα τρόπο, κάτι που δεν θα μπορούσε να κάνει στην εκκλησία.

Σ.Κ.

Επίσης κουβαλούν μια ιστορική μνήμη και μια παράδοση. Τα εξωκλήσια είναι συνδεδεμένα με τη έννοια του πανηγυριού. Μια τελετουργία. Μια αφορμή για χαρά και γιορτή. Ίσως γι' αυτό τα πανηγύρια να κρατούσαν και τόσες πολλές μέρες. Θα μπορούσε και η ύπαρξη αρκετών εκκλησιών να έγκειται στην αφορμή περισσότερων γιορτών. Αυτό όμως θα το απαντήσει ένας ιστορικός.

Ε.Δ.

Στο Άθως υπήρχαν χώροι που νιώσατε πιο ελεύθερα να αφήσετε ή να πάρετε κάτι, να μεταποιήσετε, να οικειοποιηθείτε;

Σ.Κ.

Ένιωθα πιο ελεύθερα λόγω των προσωπικών σχέσεων που δημιουργούνταν περνώντας περισσότερο χρόνο με τους ανθρώπους των κελιών. Στα κελιά τα πράγματα είναι πιο ελεύθερα, γι' αυτό και αρκετές από τις εικόνες έγιναν εκεί και όχι στα μεγάλα μοναστήρια.

....

Στις εικόνες σου βλέπω μια αφήγηση. Με βάζεις σε έναν περίπατο. Υπάρχουν φωτογραφίες που θεωρώ πιο περιγραφικές (όπως η φωτογραφία με την καμπάνα ή Γιάννης 8/10/20) και άλλες που αγαπώ ιδιαίτερα, καθώς έχουν περισσότερα φωτογραφικά στοιχεία (π.χ. *Kitchen Towel*). Οι φωτογραφίες που έχω ξεχωρίσει είναι κυρίως αυτές με τις λεπτομέρειες (Παπαδιαμάντης, η λεπτομέρεια με το σεμεδάκι, η αρχαία κολόνα με την Παναγία), ενώ το εκκλησάκι μέσα στο δάσος με συγκινεί λιγότερο. Στην αρχική εικόνα βλέπω λιγότερο την παρουσία σου, ενώ ο τρόπος που κροπάρεις ή απομονώνεις τις λεπτομέρειες είναι ένας δικός σου τρόπος. Γι' αυτό και έχει πιο πολύ ενδιαφέρον, γιατί βλέπω τον τρόπο που εσύ μου περιγράφεις αυτά τα εκκλησάκια

Στο Άθως είχα βγάλει πάρα πολλές εικόνες. Φωτογραφίες με τοπία όμως έχω μόνο δύο. Διότι ακριβώς πρόκειται για ένα καταπληκτικό κάστρο με μια φοβερή παρουσία χιλίων ετών, το οποίο εγώ δεν μπορώ να οικειοποιηθώ, δεν μπορώ να σκηνοθετήσω. Δεν μπορώ να το κάνω να φαίνομαι εγώ, να δηλώσω την παρουσία μου και να μην φαίνεται απλά ένα μοναστήρι. Ήταν το πιο δύσκολο κομμάτι αυτού του πρότζεκτ.

....

Η δική μου οδηγία είναι να πραγματοποιήσεις το οδοιπορικό χωρίς μηχανή. Όταν βγεις με την μηχανή, αμέσως αρχίζεις να κοιτάς και δεν προλαβαίνεις να κατανοήσεις αλλά και να απομακρυνθείς από την πρώτη εντύπωση.

Ένα πράγμα που δεν βλέπω στην σειρά σου είναι ενδιάμεσα πλάνα από τα εξωτερικά στα εσωτερικά.

Ε.Δ.

Οι τελικές εικόνες επιλέχθηκαν γιατί ήθελα να δείξω την οικειοποίηση που γίνεται από τους επισκέπτες, τα ίχνη τους. Ενώ τα γενικά πλάνα ίσως να έδειχναν απλά αρχιτεκτονικά το ξωκλήσι.

Σ.Κ.

Ανθρώπινη παρέμβαση μπορεί να θεωρηθεί η πετσέτα που κρέμασε κάποια δίπλα στην εικόνα, παρέμβαση όμως είναι ακόμα και το δέντρο που έκοψαν απ' έξω. Καμιά φορά το concept δημιουργεί μια παγίδα ώστε να επιλέξουμε εικόνες που θεωρούμε πως εξυπηρετούν περισσότερο την ιδέα μας, παρά την οπτική επικοινωνία που πρέπει να κάνει η φωτογραφία.

...

In Quest of DIY Holy Grails
2020-21

Statement- by Elisavet Derveni

In this body of work I depict ways in which the interiors of little chapels in Greece are transfigured by the locals, through bringing in and positioning items that are not custom designed –on the contrary they are full of idiosyncratic choices. I visually discuss how religious belief hovers between dogmatic rules and a personal practice.

The chapels of Skiathos island are selected as a case study. More than 50, while some of them are 500 years old, these buildings' architecture differ from the norm of an orthodox church. In this photographic travelogue I visit these chapels following the mountain trails (the "old roads"). On the way there, I spot and photograph some objects that the pilgrims leave behind. Regarding the temples' interiors, I visit them when they're empty and quiet, in order to give my full attention to the objects' significance. The selected objects being photographed here deviate from the Byzantine tradition, namely they are different at their core from the known orthodox attributes. Some have a practical value, others are personal offerings to a saint, some are own style paintings which aspire to resemble an icon, while other ones have pagan qualities – echoing magic. However, they are all part of the chapels' body and they are placed there in such a way as if they could be found inside of a Home.

Appearing humble and being hidden in the forests, these chapels maintain a special relationship with both the indigenous population as well as the islands' visitors. They are used as a place to pray, or rest from a long hiking or even to chill with friends, enjoy drinks and play music. During the vigils occurring in these chapels, I have spent many summer nights of my childhood, as most of the local children have. Many years later I revisit them, devoid of the innocent gaze, trying to redefine them. I am going in quest of the meaning behind the symbols in them, readdressing my memories, deciphering DIY formations of the sacred, unfolding aspects of personal holy grails...contemplating the meaning of God.

My creating process takes into account considerations of re-evaluating documentary Photography. I make use of the medium's most inherent goal: I testify what is out there, placing emphasis to the unfolding of the Real, through a snapshot aesthetic, which makes a photograph to appeal so vivid, almost alive at times.

It seems like the paths towards these chapels as well as the objects I depict, both contribute to this experience and at the same time they have a life of their own. These little chapels have been there for ages and hopefully will be there long after I'm gone. My task is to use the photographic image to accentuate their significance –their own reality, if any- and contribute in maintaining it.

The road

Hanging from a tree

Love Giannis in Ag. Ioannis

The saint with the silver hand(s)

Uphill

Kitchen towel

Ag. Kali

Sacrifice

Leopard tiles in Ag. Theodoroi

Homemade chapel

Signs

Red Ribbon, possibly after a night of spells

Crossing

Pomegranate for luck, chaplet for strength

Ag. Panteleimon from above

Papadiamantis' stories in the chapel of Christ, in Kastro

Handmade mini lace mat for St. John the Baptist

Ruins

Mother Mary and baby Jesus on top of an ancient column

Untitled

Karaghiozis matches

Mary Modern

The sheeps and the sheperd